

סדנת תל-אביב
למדע, טכנולוגיה וביטחון

בית הספר לממשל ולמדיניות
ע"ש הרולד הרטוך

אוניברסיטת תל-אביב

נייר עמדה בנושא

עומק אסטרטגי והחזית המזרחית

ההתמודדות עם האיומים ממזרח
והנוכחות הצבאית בגדה המערבית

אבנר שמחוני

יוני 2006

Strategic Depth and the Eastern Front

**Can Israel Defend Itself Without Maintaining
Permanent Military Presence in the West Bank?**

Avner Simchoni

© כל הזכויות שמורות למחבר. אין להעתיק, לשכפל לצלם, לתרגם, לאכסן במאגר מידע, או להפיץ נייר עמדה זה או קטעים ממנו בשום צורה ובשום אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני, ללא אישור בכתב מהמחבר, למעט ציטוט של מבואות מהכתוב לצורך ביקורת או סקירה.

עיצוב ועריכה גרפית: טלי ניב-דולינסקי
הדפסה: דפוס אוניברסיטת תל-אביב, יוני 2006
תמונת כריכה: Google Earth

ברצוני להודות לאלוף (מיל') פרופ' יצחק בן ישראל על הדרכתו מאירת העיניים לאורך המחקר שעל בסיסו נכתב נייר עמדה זה. כמו כן, תודתי נתונה לפרופ' עזר גת על הערותיו המועילות, ולפרופ' יוסי שיין ואנשי בית הספר לממשל אשר הביאו להוצאתו לאור של נייר עמדה זה.

עבודתי על המחקר החלה בימים בהם התרחש אסון הטבע הקשה בדרום-מזרח אסיה – אסון הצונאמי. באסון זה מצאו את מותם בת-דודתי איה שפירא וחברה עוזי שגיא ז"ל. מאז לכתה, עולים בי מעת לעת זיכרונות ומחשבות על איה שנלקחה מאיתנו בשיא פריחתה ביד איתני הטבע. עבודה זו מוקדשת באהבה ובגעגוע לזכרה החי של איה.

דבר ראש בית הספר לממשל ולמדינית

מדינת ישראל מצויה בשנים האחרונות בתהליך של חתירה לקביעת גבולותיה. אל מול בעיות הביטחון החדשות והישנות, אשר ממשיכות להעסיק ביתר-שאת את קובעי המדיניות, גוברת ההכרה באילוצים הבין-לאומיים ובעלויות הישירות והעקיפות לישראל מהמשך הסטטוס-קוו עם שכנותיה, ובעיקר ביחסיה של ישראל עם הרשות הפלסטינית. תהליך קביעת הגבולות ובניית גדר הביטחון הוא בוודאי אחת התוצאות של הכרה זו, וכמוהו גם יוזמות מדיניות מסוגים שונים המועלות בשנים האחרונות.

ברור עם זאת, שבמקביל וכחלק מכל התפתחות מדינית שתבוא, הצורך בשמירה על ביטחונה הלאומי של ישראל ימשיך גם בעתיד להוות מרכיב מרכזי בסדר היום הישראלי, שיחייב התייחסות מעמיקה. מבין אתגרי הביטחון הלאומי ניצבים לפתחה של ישראל, מהווה בעיית העומק האסטרטגי את אחד הנושאים החשובים ביותר, והיא אף קשורה קשר הדוק לדיון בשאלת הגדרת הגבולות. על אף שחשיבותו של נושא העומק האסטרטגי ברורה מזה שנים רבות, לא זכה הנושא למחקר שיטתי ורחב היקף כפי שניתן היה לצפות.

בשל רעיונותיו ומצויינותו האקדמית של אבנר שמחוני מצא לנכון בית הספר לממשל ולמדיניות באוניברסיטת תל אביב, בסיועה של קרן גולדמן לקידום איכות השלטון, להוציא לאור נייר עמדה זה המבוסס על עבודת מחקר לתואר שני שכתב המחבר במסגרת התכנית ללימודי ביטחון. נייר העמדה בוחן את בעיית העומק האסטרטגי של ישראל בדגש על החזית המזרחית. תקוותנו היא שנייר העמדה יתרום להעמקת הדיון הציבורי בנושאי הביטחון, במיוחד לנוכח "תכנית ההתכנסות" אשר הועלתה לאחרונה אל קדמת סדר היום הלאומי בישראל.

פרופ' יוסי שיין

ראש בית הספר לממשל ולמדיניות

אוניברסיטת תל אביב

דבר ראש התכנית ללימודי ביטחון

העיסוק בתורת הביטחון של ישראל מלווה אותנו מאז קום המדינה, ולמעשה עוד מלפני כן. במסגרת תורת הביטחון ניתן למנות מספר מרכיבים מרכזיים שהיו בעלי השפעה מכרעת על עיצובה וגיבושה. אחד ממרכיבים אלה הוא נושא העומק האסטרטגי.

נייר העמדה שלפנינו מבוסס על עבודת מחקר לתואר שני בנושא העומק האסטרטגי, תורת הביטחון והחזית המזרחית של ישראל. נייר העמדה מציע ניתוח של השפעת בעיית העומק האסטרטגי על עיצוב תורת הביטחון בכללותה. זאת מתוך פרספקטיבה גיאוגרפית, היסטורית ותורתית. בנוסף מובאת סקירה של התמורות באופי העימותים הצבאיים ושדה הקרב בעשורים האחרונים – תמורות בעלות השלכה ישירה ורבת-משמעות על ישראל בכלל ועל חזיתה המזרחית בפרט. בהתאם להשפעות אלה, משורטטת המפה האסטרטגית של ישראל בעת הזו, בדגש על האיומים ממזרח.

עיקרו של נייר העמדה הוא הניתוח האופרטיבי-אסטרטגי באשר ליכולתה של ישראל להתמודד עם האיומים השונים הנשקפים לה ממזרח ללא נוכחות צבאית קרקעית קבועה בגדה המערבית. בהתאם לממצאי ניתוח זה, מוצעת סדרת עדכונים לתורת הביטחון לצורך התאמתה לסביבתה האסטרטגית הנוכחית של ישראל וכנובע מבעיית העומק האסטרטגי. נושאים אלה מצויים בליבת אתגרי הביטחון של ישראל, ועל כן ראוי וחיוני לקיים בהם דיון שיטתי.

כבשאר נושאי הביטחון הלאומי, גם בנושא העומק האסטרטגי נאלצת ישראל להתמודד עם האיומים השונים מתוך נחיתות כמותית וחומרית ניכרת. גם בנושא זה אנו מוצאים כי לחשיבה המקורית, ליתרון האיכותי בכלל, ולפיתוח יכולות טכנולוגיות מתקדמות ופורצות דרך בפרט, יש משקל מכריע באפשרותה של ישראל לפצות על החסרון הכמותי. המשך מיצוי הגורם האנושי והיתרון האיכותי-טכנולוגי הם הערובה לקיומה של ישראל חזקה באזורנו.

אלוף (מיל') פרופ' יצחק בן ישראל

ראש התכנית ללימודי ביטחון

ראש סדנת תל-אביב למדע, טכנולוגיה וביטחון

אוניברסיטת תל אביב

תוכן העניינים

11.....	הקדמה.....
12.....	עומק אסטרטגי והחזית המזרחית.....
17.....	תורת הביטחון והסוגיה הגיאוגרפית-אסטרטגית.....
23.....	תורת הביטחון ומלחמות ישראל בעשורים הראשונים.....
27.....	השתנות פני שדה המערכה.....
28.....	תורת הביטחון ומלחמות ישראל בעשורים האחרונים.....
31.....	הסביבה האסטרטגית של ישראל כיום – האיזמים ממזרח.....
34.....	דיון.....
34.....	מלחמה והתעצמות קונבנציונאלית.....
39.....	טרור.....
46.....	טילים בליסטיים.....
49.....	סיכום.....
51.....	ביבליוגרפיה.....

הקדמה

סוגיית העומק האסטרטגי הייתה ונותרה נושא מרכזי בתורת הביטחון הישראלית. לאחר קום המדינה שימשה ההכרה בנחיתות הגיאוגרפית של ישראל, ובהעדר העומק האסטרטגי במיוחד, כאחד היסודות שעל גביהם עוצבה תורת הביטחון כולה.

בתקופה האחרונה ישראל מצויה בתהליך בו מתעצבים מחדש ומתקבעים גבולותיה. בשנים האחרונות נקטה ישראל צעדים חד-צדדיים יזומים לקביעת גבולה בשני אזורים: בגבול עם לבנון וברצועת עזה. לא מן הנמנע שבעשור הקרוב ייקבע גבולה של ישראל גם עם הגדה המערבית. אין זה הכרחי, ותעדנה על כך 39 שנים של העדר קו גבול מוכר וקבוע באזור זה, אך נראה כי לאור התמורות האסטרטגיות והמדיניות-פוליטיות האזוריות והעולמיות בשנים האחרונות השערה זו אינה בלתי-מבוססת. כבעבר, ישראל ניצבת כיום בפני איומים ביטחוניים שונים, קלים כחמורים, אף כי סבירותם של חלק מהאיומים, ואופיים של איומים אחרים, השתנו במידה ניכרת. גם כיום נותרה ישראל בנחיתות גיאוגרפית ביחס לאויביה. נוסף על אלה, חלו בשנים האחרונות תמורות מהותיות במאפייני שדה הקרב, אשר שינו באורח יסודי את אמצעי הלחימה ואת אופי העימותים המזוינים השכיחים כיום בעולם בכלל ובאזורנו בפרט.

צבר התפתחויות זה מצריך בחינה מחודשת של סוגיית העומק האסטרטגי בתורת הביטחון של ישראל מחד, ושל השלכותיה של סוגיה זו על שדה המערכה מאידך. נייר עמדה זה יתמקד בבחינת נושאים אלה בקשר לחזית המזרחית של ישראל. חזית זו משתרעת משטחי יהודה ושומרון הצמודים לישראל ועד לאיראן שלחופי המפרץ הפרסי. החזית המזרחית מתאפיינת בשנים האחרונות בדינאמיות רבה (הסכסוך השלום עם ירדן, ההסכמים המדיניים והביטחוניים החלקיים עם הפלסטינים והעימותים עימם, מלחמות המפרץ ועיראק), בהתפתחויות הצפויות ובאיומים האפשריים הטמונים בה – באיראן, בעיראק תחת שלטון אמריקאי ובלעדיו, ברשות הפלסטינית ועוד. כל אלה הופכים חזית זו לחשובה והמטרידה ביותר עבור ישראל לעת הזו, ועל כן לראויה לבחינה מעמיקה. חזית זו אף מציבה את הקושי והמורכבות הרבים ביותר בכל הנוגע לעומק האסטרטגי של מדינת ישראל, מה שהופך את הדיון בה לדחוף וחיוני עוד יותר.

המסמך שלפניכם מתבסס על עבודת מחקר מקיפה לקראת תואר מוסמך שנערכה במסגרת התוכנית ללימודי ביטחון בבית הספר לממשל ולמדיניות באוניברסיטת תל אביב. במסגרת העבודה הוצבה סוגיית העומק האסטרטגי כמשתנה משפיע מרכזי על תורת הביטחון שהתגבשה בתקופה שלאחר קום המדינה והותוותה התורה בכללותה; נסקרו נתוני היסוד והתמורות הגיאוגרפיות באסטרטגיות בישראל ובסביבתה והשלכותיהן על תורת הביטחון בראי מלחמות ישראל; שורטטה הסביבה האסטרטגית של ישראל בעת הנוכחית בדגש על האיומים הצבאיים הנשקפים לישראל ממזרח; ונבחנו התמורות בשדה הקרב ויכולות צבאיות חדשניות אשר הפכו לבנות-מימוש בשני העשורים האחרונים. כל אלה שימשו לצורך עריכת דיון עדכני באשר ליכולתה של ישראל להתמודד עם האיומים הביטחוניים ממזרח ללא נוכחות צבאית קרקעית קבועה בגדה המערבית (ובהעדר הסכסוך עם הפלסטינים), ולהצעת עדכון לתורת הביטחון בהתאם לממצאי הדיון. תמצית המחקר מובאת בפניכם. לשם הרחבה ודיון נוסף מופנה הקורא לעבודה המלאה.

עומק אסטרטגי והחזית המזרחית

ארץ ישראל מעולם לא הייתה עשירה במשאבים ובאוצרות טבעיים. למרות זאת, מאז תחילת ימי התנועה האנושית והסחר על-פני כדור הארץ, נמצאה ארץ ישראל בנקודת-מפתח גיאוגרפית, כגשר המחבר בין שלוש היבשות של העולם הקדום – אירופה, אסיה ואפריקה. היותה של הארץ אזור-מעבר הכרחי אל ומשלוש היבשות, היא שהקנתה לה חשיבות אסטרטגית עליונה עבור הכוחות הדומיננטיים בעולם בתקופות השונות. כמרחב בעל חשיבות גלובלית, היו דרכי הרוחב והאורך שחצו את ארץ ישראל לנכס האסטרטגי החשוב ביותר של השולטים בה.

כבשאר האזורים בעלי החשיבות האסטרטגית בעולם, נתבססו עצמאותה וביטחונה של ארץ ישראל על **מרחב גרעיני** בעל תכונות טופוגרפיות נוחות להגנה, שאפשר שליטה באזור כולו והדיפת תוקפים שביקשו להשתלט על חבל הארץ. במשך שנים רבות נחשב רכס הרי יהודה ושומרון החוצים את ארץ ישראל לאורך במרכזה כמרחב הגרעיני שלה. היתרון האסטרטגי שבהחזקת רכס הרי יהודה ושומרון – תבליטם השולט על דרכי הגישה הרוחביות ועל המישורים שממזרח וממערב לרכס – היווה גורם מרתיע וסיפק יתרון ממשי בעת עימות צבאי, שהיה לחזון נפרץ כל אימת שבתחומי ארץ ישראל חיו בני עמים ולאומים שונים.¹

מושג העומק האסטרטגי מגלם קשר קונקרטי בין תכונותיו הגיאוגרפיות של חבל ארץ מסוים לבין משמעויותיהן האסטרטגיות. **עומק אסטרטגי** מוגדר כמרחב שבין הקו הקדמי ביותר בו יכולה מדינה להחזיק כוחות צבאיים להגנתה מבלי לפגוע בריבונותה של מדינה אחרת, לבין השטח החיוני שלה. **השטח החיוני** הוא שטח שמשמעות כיבושו על-ידי האויב הינה חיסול/פגיעה קשה בריבונות המדינה. לפיכך, שטח החיוני של ישראל יוגדר כמרחב שבין ירושלים – תל-אביב – חיפה; מרחב שבו מרוכזים מרבית האוכלוסים וכן רוב התשתיות, המתקנים החיוניים ומוסדות השלטון, ובו אף מרוכזת עיקר הפעילות המשקית-כלכלית. לצורך השלמת הגדרת מושג העומק האסטרטגי יש להתייחס לא רק למרחק שבין הקו הקדמי לשטח החיוני, אלא גם לאורך הקו הקדמי, ליחס שבין אורכו של קו זה לגודל השטח עליו יש להגן ממנו, לאופיו הטופוגרפי של הקו ולתצורת המרחב עליו יש להגן.²

¹ שמואל ייבין, "גיאוגרפיה ואסטרטגיה בתולדות ארץ-ישראל", מערכות 4, אדר תש"ד; ארנון סופר, "גיאוגרפיה וביטחון לאומי", בתוך צבי עופר ואבי קובר (עורכים), איכות וכמות, הוצאת מערכות, 1985; מרדכי גיחון, "החשיבות ההיסטורית של יהודה ושומרון – ניתוח היסטורי", בתוך אבשלום שמואלי (עורך), יהודה ושומרון, פרקים בגיאוגרפיה יישובית, כרך א', הוצאת משרד הביטחון, 1977, עמ' 49-74.

² אהרון יריב, "ההשקפה הישראלית", בתוך "עומק אסטרטגי במלחמה מודרנית", דפי אלעזר 2, הוצאת עמיקם ואוניברסיטת תל-אביב, 1979, עמ' 46. יש לציין כי מעבר לשטח חיוני שהוגדר כאן קיימים ריכוזי אוכלוסיה ותשתית חשובים בסביבות באר-שבע בדרום ובאזור טבריה-צפת ונהריה בצפון. פגיעה באזורים אלה לא תהיה אנושה כמו פגיעה במרחב ירושלים-תל-אביב-חיפה, ולכן הם אינם נמנים על ליבת השטח החיוני, אך גם היא יכולה להוות פגיעה פיזית ומוראלית קשה. להגדרה המרחיבה יותר של השטח החיוני סביב השומרון ראה: יובל נאמן, "השומרון – מסד לביטחון ישראל", מערכות 274-274, מאי-יוני 1980, עמ' 7.

גבולות הפסקת האש של 1949, שתחמו למדינת ישראל שטח צר וארוך, יצרו חוסר פרופורציה בין אורך סך הגבולות לבין השטח התחום בהם. חוסר פרופורציה זה התקיים ביתר-שאת בגזרה המזרחית – בין אורך הגבול עם ירדן לבין שטח ישראל הגובל בו. אורך הגבול עם ירדן, שהיה הארוך ביותר מבין גבולותיה של ישראל עם שכנותיה, עמד על 561 ק"מ. שטחו של האזור הישראלי הצמוד לו עמד על 4178 קמ"ר, בעוד ששטח הגדה המערבית עמד על 5780 קמ"ר. רצועת האורך במרכז המדינה – שבתוכה ממוקם רוב השטח החיוני – הינה שטח מישורי נמוך וצר שרוחבו נע בין 15 ל-30 ק"מ, והיא שוכנת למרגלותיו המערביים של רכס הרי השומרון, אשר אורכו הכולל 130 ק"מ, רוחבו הממוצע 40 ק"מ וגובהו הממוצע מעל 500 מ'. רכס הרי השומרון חולש גם על השטח המישורי שממזרחו, הלא הוא בקעת הירדן, דרכו ניתן להעביר לגדה המערבית כוחות צבא גדולים ממזרח לירדן, ומשם, באמצעות הצירים עיקריים המובילים מהבקעה לבמת ההר, מערבה לעבר ישראל.³ מעבר להיותו של השטח החיוני של ישראל נחות ביחס לרכס ההרים, הרי שבינו לבין הקו הקדמי באזור השומרון קיים מרחב מצומצם ביותר, עד כדי כך שבחלק מהמקומות נושק למעשה השטח החיוני לקו הקדמי. זהו איפוא מצב של **העדר עומק אסטרטגי**. מכאן שבין השטח החיוני לבין הקו הקדמי ("הקו הירוק") ורכס ההרים, לא זו בלבד שאין כל עומק אסטרטגי, אלא שמרחב זה מאופיין בנחיתות אופרטיבית, עד כדי העדר מרחב טקטי. מצב זה חושף את ישראל לסכנה של מתקפת-פתע, ולא מאפשר לה לספוג התקפת אויב בטרם השבת מתקפה, ו/או לבצע נסיגה בשטחה.

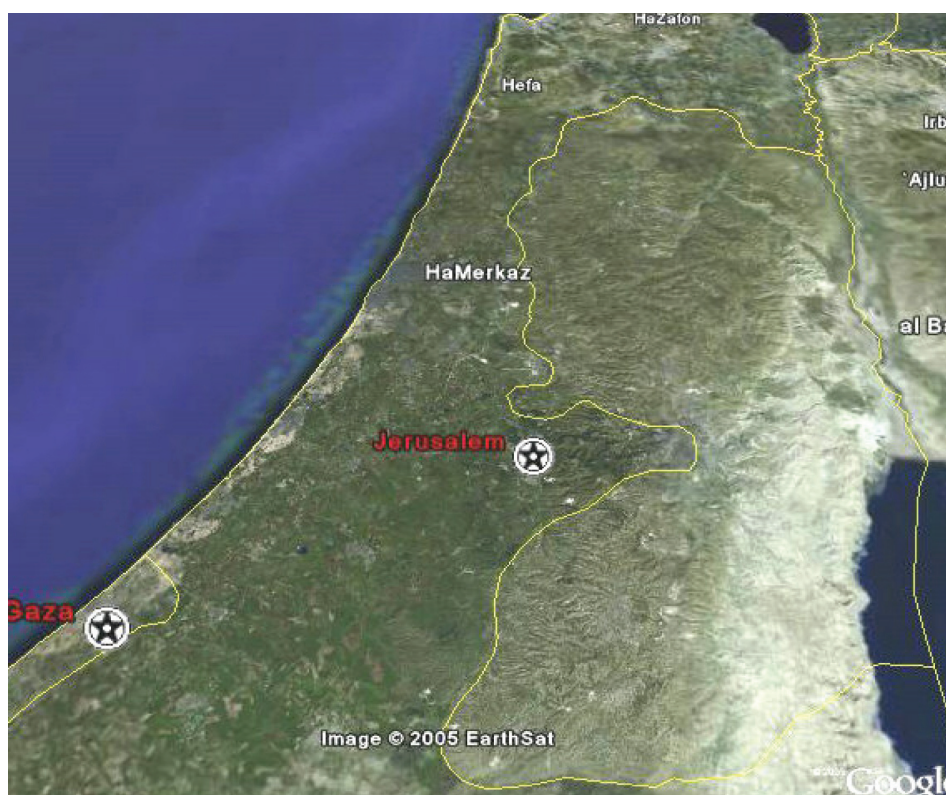
נוסף לכך, בעיית העדר העומק האסטרטגי משליכה על אלמנט הזמן וההתרעה. עקב המרחק הקצר בין הקו הקדמי לשטח החיוני לא עומד לרשותה של ישראל **מרחב התרעתי** – שבעזרת האמצעים המותקנים בו, וכשלעצמו כתוצאה מהזמן שמצריכה חצייתו, יכול לספק התרעה מוקדמת מפני תנועה התקפית לעבר שטחך – והאויב יכול להשיג הישגים צבאיים משמעותיים ואף מכריעים בזמן קצר, תוך הסתמכות על יתרון כמותי התחלתי. העדר עומק גורר זמן מועט להיערכות ותגובה במקרה של מתקפה, ולכן מחייב רמת כוונות גבוהה (כשם שקיומו של עומק אסטרטגי יכול להקל על ביצוע הגנה יעילה ומעבר למתקפת נגד מחוץ לשטח החיוני). ואולם, העומק האסטרטגי ניתן להרחבה באופן מלאכותי באחת משלושת הדרכים הבאות: הוספת מכשולים ומחסומים בשטח שבשליטתך (לרבות מוקשים, גדרות ותעלות); הצבת כח מיליציה טריטוריאלית הנועד להגנה סטטטית על השטח בו הוא יושב, ולשיבוש המתקפה המנסה לעבור דרכו; נקיטת אמנעה – היינו הטלת כח האש, בדרך כלל מהאוויר, בשטח האויב על-ידי תקיפת מתקניו, תשתיותיו וכוחותיו הנערכים. כל אלה מסייעים ל"הילוך הבלימה" הנחוץ לשם עצירת כח תוקף המבקש לפלוש לשטחך (בהעדר עומק אסטרטגי), ובאים בנוסף לכוחות הצבא הרגילים המצטרפים לבלימה ולמתקפת הנגד.⁴

³ יהודה קרמון, קווי הפסקת האש של ישראל, הוצאת מטכ"ל / קצין חינוך ראשי – ענף הדרכה והסברה, תש"ל, עמ' 7-8; אריה שלו, קו הגנה ביהודה ושומרון, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1982, עמ' 22-31.

⁴ אדוארד לוטוואק, "ההשקפה האמריקאית", בתוך דפי אלעזר 2, עמ' 25-33.

לצורך המחשת הנחיתות האסטרטגית המובנית בגבולות הפסקת האש משנת 1949, הנעדרים מרחב ממשי בין הקו הקדמי לשטח החיוני, יצוין כי כבר בשנים הראשונות לאחר קום המדינה התחוור, כי ירושלים, תל-אביב ושאר ערי השדה נמצאות כמטחויי אש ארטילרית מן הגדה, ושדות התעופה נמצאים בטווח טילי קרקע-אוויר מהמדינות השכנות. מפרץ אילת, ששימש כמוצא היחיד לדרום ומזרח אסיה היה נתון בסכנת מצור וסגירה תמידיים מצד מצרים, ירדן וערב הסעודית. לא הייתה נקודה בישראל המרוחקת יותר מ-5-2 דקות טיסה מהגבול הסמוך. חיפה וירוחם היו למעשה הנקודות היחידות בישראל המרוחקות יותר מ-40 ק"מ מגבול כלשהו. עוד היה ברור, כי כוחות שריון מירדן וממדינות אחרות שיועברו לגדה המערבית וייעזרו בתשתית שתוכן עבורם שם, ימצאו עצמם בטווח נסיעה הנמדד בדקות מן הים התיכון; מערכות מכ"ם שתוצבנה על גב ההר תוכלנה לפגוע ביכולתה של ישראל להשיג התרעה וכן ביכולתה להפתיע את האויב; ושדות תעופה שיאפשרו נחיתה והמראה מהגדה יגדילו את הסיכוי למתקפת פתע נגד ישראל.⁵

תמונה 1 - אזור החוף והגדה המערבית בצילום מלוויין

מקור: Google Earth (אינטרנט)

⁵ משה דיין, אבני דרך, הוצ' עידינים, 1976, עמ' 417-391; חנוך ברטוב, דדו, 48 שנים ועוד 20 יום, הוצ' מעריב, 1978, כרך 1, עמ' 130-126; אברהם טמיר, חייל שוחר שלום, עידינים, 1988, עמ' 21-20; ארנון סופר, "גיאוגרפיה וביטחון לאומי";

Martin Van Creveld, *Defending Israel*, Thomas Dunne Books, 2004, p. 8.

ישראל מצאה עצמה איפוא, מייד עם הקמתה, בנחיתות גיאואסטרטגית חריפה: שטחה החיוני נמשך על-פני רצועה צרה ולא ארוכה במיוחד, שניתנה לביתור בכמה מקומות ("המתניים הצרים"); בין רצועה זו לבין הקו הקדמי הפרידו קילומטרים בודדים, ובחלק מהמקומות לא היה ביניהם מרחק כלל (דוגמת ירושלים); הרצועה המישורית הייתה נוחה לתמרון, נשלטה על-ידי רכס הרי השומרון המשתפל במתינות מערבה, אשר שכנה בו אוכלוסיה עוינת. כאשר מצרפים לנתונים אלה את היקף הצבאות הערבים – ואת שיתוף הפעולה האפשרי שלהם והעברת כוחות מכיוון מזרח (עיראק-סוריה-ירדן) דרך בקעת הירדן לתוך הגדה המערבית ומשם לישראל – מתקדרת עוד יותר התמונה. במצב זה היה ברור כי פגיעותה של ישראל היא רבה, והפיתוי לתוקפה – תוך ניצול פגיעות זו ומתוך רצון להשיג הישג אסטרטגי (כמו ביתור המדינה) באמצעות מהלך טקטי (תפיסת רצועה בת 15 ק"מ) – גבוה. עקב תלותה הרבה של ישראל באוכלוסיה, במוסדות ובמתקנים המצויים בשטח החיוני, ברי היה כי ביכולתם של פגיעה או השתלטות על חלקים ממנו להסב לה נזקים קשים ואף בלתי-הפיכים.

זוהי, אם כן, בעיית העדר העומק האסטרטגי ממנה סובלת ישראל בקווי 1949 בגזרתה המזרחית. לא ייפלא שבתנאי נחיתות גיאואסטרטגית אלה עלו חששות כבדים בדבר יכולתה של ישראל להתקיים ולהתגונן. חששות אלה משתקפים היטב בדבריו של דוד בן-גוריון בשנים שלאחר קום המדינה:

מה שעורר בי דאגה קשה בבדיקה זו – הם הגורמים הבלתי צבאיים של ביטחוננו... [וביניהם] הריכוז המסוכן של אוכלוסין בשטח ארץ קטן, בסביבות תל אביב, המוקע להתקפת פתע של האויב.⁶

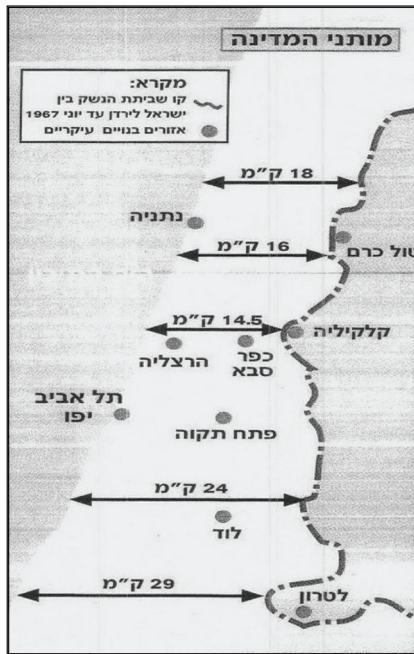
וגם:

דיה סקירה קלה על מפת ישראל המשוונה לראות באיזו סכנת מוות היא נמצאה לאחר ברית משולשת זו [סוריה-ירדן-מצרים]... שלושת הארצות האלה מחבקות את ארצנו הקטנה משלושה עברים. הצבא הירדני עלול בהתקפת-פתע לבתר את ארצנו לשתיים, כי הרצועה צרה במרכז הארץ, רוחבה אינו עולה על 15-20 קילומטר. חילות-האוויר של סוריה ומצרים עלולים במשך רגעים ספורים להגיע למרכזי האוכלוסין בישראל ולהפציץ אותם, ועל ידי כך למנוע גיוס מילואים, שעליו נשען כל ביטחוננו, כי אין אנו מחזיקים צבא סדיר, מחוץ ליחידות קטנות ומעטות, והתקפה משולבת של שלוש הארצות האלה... שיכלה לבוא בכל רגע לפתע פתאום – עלולה הייתה אולי להשאיר אותנו מחוסרי כל מגן.⁷

⁶ דוד בן-גוריון, "צבא ומדינה", מערכות 80-279, מאי-יוני 1981, עמ' 2. הדברים נכתבו בשנת 1953.

⁷ דוד בן-גוריון, יחוד ויעוד, הוצאת מערכות, 1979, עמ' 286. הדברים נאמרו בכנסת ב-23/1/57 כדברי הסבר על הרקע למלחמת סיני.

מפה 1 - "המותניים הצרים"

טבלה 1 - המרחק בין הקו הירוק לאתרים נבחרים בישראל

המרחק לקו הירוק (בקו רוחב) בק"מ	המקום בתוך שטח ישראל
30	חיפה רבתי
11	חדרה
28	קיסריה
16	נתניה
7.5	כפר סבא
10	לוד
24	תל אביב
29	בת-ים

מקורות: מרדכי גיחון, "ארץ גשר", בתוך המאבק לביטחון ישראל, עמ' 21; אריה שלו, קו הגנה ביהודה ובשומרון, עמ' 22.

תורת הביטחון והסוגיה הגיאואסטרטגית

נחיתותה הגיאואסטרטגית החמורה של ישראל אשר תוארה לעיל, היוותה פן אחד, מרכזי אך לא יחיד, בנחיתותה של ישראל בסך מרכיבי כח העמידה ביחס לאויביה. **כח העמידה** מבטא את העצמה הפוטנציאלית של המדינה ומגלם בתוכו את סך המשאבים האנושיים והחומריים העומדים לרשותה. בעוד שמרכיבים כגון תרבות, מדע, טכנולוגיה, חינוך ומוטיבציה ניתנים להשפעה ולהשאה, הרי שהעצמה הגולמית המוגבלת העומדת לישראל אל מול אויביה – בכח אדם, שטח, משאבים ואוצרות-טבע – יוצרות **א-סימטריה מהותית וקבועה** בינה לבין אויביה. בראשית שנות ה-50 היה שטחן של ארבע המדינות הגובלות בישראל גדול פי שישים ושלושה משטחה של מדינת ישראל ואוכלוסייתן גדולה מזו של ישראל פי 50 (ב-1948 מנתה אוכלוסיית ישראל כ-650,000 נפש, בעוד שארצות ערב מנו מעל 32 מליון נפש). קצב גידול האוכלוסיה במדינות אלה נאמד בלפחות פי 5-6 מזה של ישראל (בהנחה של קליטת עשרות אלפי עולים בישראל מדי שנה). שטחן הכולל של מדינות ערב היה גדול פי 560 מזה של ישראל בגבולות '49. מעבר לנחיתות בכמות כח האדם ובמרחב הגיאוגרפי, ישראל נפלה מאויביה-שכניה במשאבים ובחומר.⁸

נוכח מצב זה, עוצבה בשנים שלאחר קום המדינה תורת ביטחון אשר כללה רעיונות ועקרונות אופרטיביים שנועדו לאפשר לצה"ל להתגבר על הא-סימטריה הכמותית בינו לבין אויביו בכלל, ולהתמודד בהצלחה עם הנחיתות הגיאואסטרטגית (והעדר העומק האסטרטגי) מהם סבלה ישראל בפרט. "העקרונות והרעיונות המרכזיים של תורת הביטחון של ישראל נקבעו בשנות ה-50... על-ידי קבוצה קטנה של מפקדים וקציני מטה בראשות דוד בן-גוריון", כותב האלוף (במיל') ישראל טל ומוסיף כי "כל המחשבה הצבאית, מאז המייסדים ועד ימינו, אינה אלא הערות שוליים למחשבה הצבאית שגובשה בשנות החמישים".⁹ בבסיס תורת הביטחון ניצבה ההכרה בכך שיחסי הכוחות הכמותיים מונעים מישראל להשיג הכרעה כוללת וסופית של אויביה באמצעים צבאיים. כנובע מכך, ומשיקולים מדיניים מפוכחים, התוותה לצה"ל **אסטרטגיה כללית הגנתית**. הווה אומר, ייעודו של צה"ל הוא להגן על ישראל בגבולותיה, לשמר את הסטטוס-קוו, ולהרתיע ממלחמה.¹⁰ באותה עת רווחה התפישה לפיה המאבק בין ישראל לבין אויביה הוא מאבק ממושך, עם הפסקות ושיאים לאורכו. מפאת יחסי הכוחות הכלליים ישראל אינה יכולה להפסיד ולו ב"סיבוב" אחד משמעותי על-פני הרצף המתמשך של המאבק עם אויביה, אחרת תיכחד. כדברי בן גוריון:

⁸ Michael Handel, *Israel's Political-Military Doctrine*, Harvard University, 1973, p. 32; Michael Brecher, *The Foreign Policy System of Israel*, Yale University Press, 1972, p. 68

להבדיל מכח העמידה, **כח המחץ** הוא המרתם של מרכיבי כח העמידה לעצמה צבאית בפועל. זה הכח שבא לידי ביטוי באופן ישיר בעת התנגשות צבאית קונקרטית.

⁹ ישראל טל, ביטחון לאומי – מעטים מול רבים, הוצאת דביר, 1996, עמ' 11; ישראל טל, "תורת הביטחון – רקע ודינמיקה", מערכות 253, דצמבר 1976.

¹⁰ ישראל טל, ביטחון לאומי, עמ' 58, 56.

אחרי כל מלחמה שתהיה, ואחרי כל מלחמה שנצא ממנה מנצחים – נעמוד שוב בפני אותה בעיה... אם מחר תהיה מלחמה וננצח בה – נעמוד בפני חשש של סיבוב שלישי, רביעי וחמישי מצדנו לא יתכן קרב אחרון... אנו לא יכולים להניח אף פעם שאנו יכולים לתת מכה אחת ניצחת לאויב וזה יהיה קרב אחרון... המצב הפוך לגבי שכנינו, הם יכולים להניח שמצדם יתכן קרב אחרון, שהם יכולים לתת מכה כזו לישראל שיחסלו את הבעיה, ולא תהיה שאלת ישראל-ערב... הנחה זו נשענת על עובדות... – על כח האדם הרב שלהם [ועל] ריבוי הטבעי¹¹

המוצא מהמשכו האין-סופי של המאבק המזוין בין ישראל לאויביה היה טמון בכושר ההרתעה. ליתר דיוק, **בהרתעה מצטברת** לאורך שנים. לאחר שיכשלו ויוכרעו הערבים בצורה נחרצת וברורה מספר פעמים בניסיונם להביס את ישראל, תתחדד בקרבם ההבנה כי אין באפשרותם להשיג זאת, ומוטב להם להימנע מתקיפתה, להגיע להשלמה עם קיומה ואף לחתור לשלום עימה. ההרתעה נתפסה כתולדה של בניית עצמה לאומית יתרה ומימושה בשדה הקרב ומחוצה לו. כדי להשיג עצמה זו ולאזן את יחסי הכוחות הכלליים בינה לבין אויביה פנתה ישראל להשקעה בלתי-פרופורציונאלית (ביחס לגודלה) בכח המחץ, ובאותם מרכיבים של כח העמידה בהם יכלה להשיג יתרון איכותי ביחס לאויביה (מרכיבים שבתורם תרמו להעצמת כח המחץ): מוסר, מדע, טכנולוגיה, מוטיבאציה, יכולת צבאית-מקצועית ומחשבה צבאית מקורית. כל זאת במסגרת ההכרה שאף-על-פי שהאסטרטגיה הכללית הינה הגנתית, הרי שכדי לאפשר הצלחה בזמן עימות צבאי – אם וכאשר הוא נכפה, ולאור יחסי הכוחות הכלליים – מוכרחה ישראל לאמץ **גישה התקפית** מובהקת ברמה האסטרטגית-אופרטיבית. "הדוקטרינה ההגנתית תהיה תוקפנית ברוחה, בתכנונה ובארגונה"¹². המטרה האופרטיבית שנגזרה מכך הייתה, איפוא, השמדת כוחות האויב לצורך שיבוש כושרו ההתקפי, שכן "רק ניצחון המביא לידי השמדת כח האויב הוא המכריע במלחמה... [עלינו] להרוס כח האויב ולשבור רצונו להמשיך במלחמה"¹³. **ההכרעה**, אם כן, כרוכה בשבירת רצון האויב להמשיך וללחום. פיתוח כח המחץ, מתוך ההכרה בנחיתות כח העמידה, הוביל לביסוס השאיפה לניהול **מלחמה קצרה** ומכריעה. שכן, בסוג מלחמה זה בא יותר לידי ביטוי כח המחץ, בעוד שבמלחמה שוחקת ומתמשכת מורגש יותר כח העמידה. אימוץ הגישה ההתקפית נבע אף הוא, כאמור, מהנחיתות בכח העמידה, ובפרט מהעדר העומק האסטרטגי, שלא אפשר לנהל הגנה יעילה ובלימה בתוך גבולות המדינה.

¹¹ דוד בן-גוריון, יחוד ויעוד, עמ' 219. הדברים נאמרו בהרצאה בפני מפקדים ב-16 בדצמבר 1955.

¹² הציטוט לקוח ממסקנות "צוות הפעלה" שפעל בשנים 1950-1949 בראשות חיים לסקוב, ומטרתו הייתה לגבש את תורת הלחימה, הארגון, ההדרכה, האימון והתפעול של צה"ל (ראה: חיים לסקוב, "צוות הפעלה 1949-1950", מערכות 191-192, יוני 1968), עמ' 43.

¹³ דן הורביץ, "הקבוע והמשתנה בתפישת הביטחון הישראלית", בתוך מלחמת ברירה: קובץ מאמרים, מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, 1985, עמ' 59; הציטוט מדברי בן-גוריון ב-23/7/1948 מצוטט אצל אריאל לויטה, הדוקטרינה הצבאית של ישראל: הגנה והתקפה, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1988, עמ' 30.

החסרון הכמותי של ישראל, חייב את מיצוי המשאבים העומדים לרשותה. כדי להגיע לכך נקבע צה"ל כצבא מיליציוני. הווה אומר, צבא שאינו מקצועי ואקסקלוסיבי, כי אם **צבא העם כולו**. אולם, הצבא המיליציוני חולק, מטעמים משקיים-אזרחיים כלליים (כדי לא לפגוע יתר על המידה בכח העמידה), לגרעין סדיר וקבע ועיקר הכח כצבא מילואים המגויס במהירות לפרק זמן קצוב בעת הצורך (ולאימונים תקופתיים). הגרעין הסדיר מורכב בעיקרו מכוחות יבשתיים ניידים ומחילות המודיעין, האוויר והים. מערך המודיעין נועד לספק מידע וניתוח אודות יכולות וכוחות האויב (הן ברמה האסטרטגית והן ברמה הטקטית לצורך פעולה קונקרטית) והערכת מודיעין תקופתית ו/או עניינית. כיעד המרכזי של מערך המודיעין הוטל עליו לספק **התרעה מוקדמת** לשם מניעת הפתעה ומתן שהות מספקת לצורך גיוס ופריסת צבא המילואים במקרה של התקפה על ישראל. מרכזיותה של ההתרעה בתורת הביטחון נובעת אף היא באופן ישיר מהעדר העומק האסטרטגי ומהא-סימטריה הבסיסית ביחסי הכוחות הכלליים ושטחה המצומצם של מדינת ישראל (ובתוכו – שטחה החיוני) ביחס לאויביה, אשר אינם מתירים לישראל אפשרות להיתפס בהפתעה בסיסית.¹⁴

חיל הים אמון על שמירת החופים וקיום הריבונות בים. לחיל האוויר נועד תפקיד חיוני ביותר, באשר תפקידו הוא לחפות ולהגן על ההתגייסות והפריסה של המילואים ולסייע (לצד הכח הסדיר) בבלימת האויב עד להגעת כוחות המילואים לחזית באמצעות כושר התקיפה הוורסטילי שלו. כמו כן, על חיל-האוויר לשאוף להשגת **עליונות אווירית** במהירות האפשרית, בין היתר על-ידי השמדה ישירה של הכח האווירי של האויב.¹⁵ חיל האוויר מהווה חלק מרכזי מן הכח המגויס הסדיר והקבוע, והוא מצופה לתרום תרומה משמעותית לעצמת האש כחלק מכח המחץ של צה"ל.

העדר העומק האסטרטגי הוביל גם לגיבוש מושג **ההגנה המרחבית**, המושתתת על התיישבות צפופה לאורך גבולות המדינה. ההתיישבות נועדה להשתלב במערך ההגנתי הכללי, כאשר כל יישוב משמש כעין מוצב וכל קבוצת יישובים משמשת כמתחם מבוצר, אשר תושביה לוקחים חלק פעיל בהגנתו. מערך ההגנה המרחבית נועד, ביחד עם הצבא הסדיר, להוות מערך הגנה מחפה להתארגנות כוחות המילואים, ובה-בשעה לאפשר את הפניית עיקר הכח למטרות התקפיות. כהשלמה לתפישת ההגנה המרחבית הדגיש יגאל אלון את חשיבותה של מערכת ההתגוננות הסטטית, אשר מטרתה שיבוש ועיכוב אפשרות התנועה והתמרון של האויב. העדר העומק הגיאוגרפי – המתבטא בקרבת השטחים החיוניים לגבול, במרחקים הקצרים ובפני השטח המישוריים במרכז ובדרום – הוא עובדה קיימת שאיננה ניתנת לשינוי. ואולם על חיסרון זה ניתן לפצות, אליבא דאלון, על-ידי הקניית עומק אסטרטגי מלאכותי. זאת על-ידי הפיכת המישור לעקוב באמצעות

¹⁴ חיים יעבץ, "המודיעין בתפיסת הביטחון ובניין הכח", בתוך אבי קובר וצבי עופר (עורכים), מודיעין וביטחון לאומי, הוצאת מערכות, 1998, עמ' 510-501; אהרון זאבי, "ההתרעה כמושג יסוד בתפיסת הביטחון", מערכות 363, מרץ 1999.

¹⁵ ישראל טל, "תורת הביטחון – רקע ודינמיקה", עמ' 3; מרדכי מקלף, "בשלבי בניין צה"ל", מערכות 33, ניסן תשי"ט עמ' 7-46.

שיבוש מרחבי הארץ במערכת של ביצורים, מכשולים וחתחתים, באופן שתינטל מהאויב האפשרות לתנועה יבשתית מזוהת... מה שיקבע, במידה רבה, את גורל המלחמה בישראל הוא לא מספר הק"מ שיצטרך האויב לעשות מטול-כרם לנתניה, למשל, אלא כמה שעות ידרשו לו לשם כך... המרחק האסטרטגי שונה לעיתים הרבה מן המרחק הגיאוגרפי.¹⁶

לצד גיבוש תפיסת ההגנה המרחבית (שהיו שראוה כלא מתאימה לתקופה שלאחר מלחמת השחרור), העדר העומק האסטרטגי הוביל לקביעת עקרון יסוד חשוב ודומיננטי בתורת הביטחון, לפיו יש להעביר את המלחמה במהירות האפשרית לשטח האויב. הרמטכ"ל השני, יגאל ידין, הגדיר זאת כך:

[עקב העדר עומק אסטרטגי] איננו יכולים לעצב תכנית הגנתית המבוססת על הגנה בתוך השטח שלנו... עלינו להעביר את המלחמה לארץ האויב... התנאי לתקיפת האויב בשטחו... הוא שימוש בטכניקות המדגישות ניידות גבוהה.¹⁷

ביטוי מובהק לתובנה זו נתן בן גוריון כבר באפריל 1949, בקובעו כי "אם נותקף נתגונן בדרך היעילה ביותר, שהיא אופנסיבה מוחצת ונמרצת עד כמה שאפשר בשטח האויב ובמרכזי החיוניים, למען עשות לאג התקפתו ויכולתו להזיק"¹⁸. החרה החזיק אחריו יגאל אלון, באומרו כי העברת הקרבות אל אדמת האויב – מעבר לכך שיש בה כדי לחסוך סבל ונזק מהאוכלוסיה (בישראל) ולהרחיק את המערכה מגבולות המדינה – מהווה למעשה את הדרך היחידה למיגור צבאו בתנאים הגיאוגרפיים בהם נתונה ישראל. לצורך מיגור הצבא הפולש יש להגיע לאגפיו ולעורפו ולפגוע בבסיסיו העורפיים. משימה זו אינה אפשרית, "אלא על-ידי חדירה עמוקה לטריטוריה שלו".¹⁹

העדר העומק האסטרטגי חייב להתמקד בצורת הגנה קשיחה. היינו, החזקת קו הגבול ומניעת כל הישג טריטוריאלי מהאויב. עקב קרבתו של השטח החיוני לקו הקדמי, ישראל לא יכלה לוותר על שטח בזמן מלחמה בתמורה לזמן ולצרכי היערכות ותמרון (במיוחד בתאי שטח לא פתוחים, בהם קשה לבצע תמרון), כפי שגורסת גישת ההגנה הגמישה. בקווי הפסקת האש מ-1949, במיוחד בגזרה המרכזית, אין לה לישראל לאן לסגת, אף לא נסיגה טקטית.

עקרון העברת המלחמה לשטח האויב מתקשר באופן טבעי לסוגיית המתקפה, שכן אין אפשרות להעביר את המלחמה לשטח האויב באמצעות התגוננות גרידא. גם בהקשר זה, תורת הביטחון

¹⁶ יגאל אלון, מסך של חול, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1959, עמ' 255, 64-65 (ההדגשות במקור).
¹⁷ יגאל ידין, "בימים ההם – ובזמן הזה", מערכות 33, מאי 1959, עמ' 42-37. גרסה מוקדמת של רעיון העברת הלחימה לשטח האויב, אפשר לאתר ב"יציאה אל מחוץ לגדר" לתקיפת הערבים בשטחם, אשר הנהיג בשנות ה-30 יצחק שדה. מאוחר יותר, במלחמת השחרור, זכתה גישה זו לאישוש נוסף: במהלכי פתיחת המלחמה הומחשו הסכנות והקושי הכרוכים בגישה ההגנתית והסטאטית. ככל שנמשכה המלחמה התברר כי נקיטה בגישה התקיפתית, שהייתה מבוססת על תנועת כוחות מחץ אל מעבר לקווי ההגנה, נוחלת הצלחות ברמה הטקטית והאופרטיבית (כיבוש שטחים) ומחוללת השפעה ברמה האסטרטגית-מדינית (דחיקת מדינות ערב להפסקת האש).

¹⁸ דוד בן-גוריון, מדינת ישראל המחודשת, הוצאת עם עובד, 1975, כרך א', עמ' 399.

¹⁹ יגאל אלון, מסך של חול, עמ' 69.

הושפעה באורח ניכר מהעדר העומק האסטרטגי. שיטת ההגנה (החיוניות כשלעצמה) אינה יכולה לספק מענה לאתגרי הביטחון מולם ניצבת ישראל, וחובה עליה לאמץ גישה התקפית לנוכח האילוצים הטריטוריאליים והגיאוגרפיים-אסטרטגיים בהם היא נתונה. רבים גרסו כי **התקפת הנגד המקדימה** היא צורת ההתקפה המתאימה לישראל. התקפה זו משמעותה היא נקיטת יוזמה מבצעית נגד ריכוזי כוחות האויב ו/או תפיסת יעדים בעלי חיוניות צבאית בשטחו, שעה שהוא נערך להתקפה על ישראל, אך בטרם הספיק לפתוח בה למעשה. אלון ציין כי

היכולת לאחוז ביזמה מקדימה היא הערובה לכושרו הצבאי של צה"ל על כל שלוחותיו והאמצעי הבדוק ביותר לכושר ההתגוננות של ישראל, ולקראתה

יש לארגן ולערוך את צה"ל ביבשה, בים ובאוויר.²⁰

היזמה המקדימה יכולה ללבוש אופי, הרכב, היקף ותזמון שונים, אך הכרח לקיימה כאופציה זמינה, ואף לפעול להכשרת התנאים לכך. "היכולת וההעזה לנקוט יוזמה-נגדית-מקדימה צופנות בתוכן את מרבית הסיכויים לסיומה המהיר והמוצלח של המלחמה בקורבנות מועטים ובפחות חורבן",²¹ שמהוות אף הן שאיפות-יסוד בתורת הביטחון. יגאל ידין חידד את הקשר שבין שתי אבני היסוד של הגישה ההתקפית – היוזמה המקדימה והעתקת המלחמה לשטח האויב – בקובעו כי [במלחמה הבאה] ישאפו כוחותיה של ישראל לחדור עמוק לשטחו של האויב... ישראל לא תוכל להרשות לעצמה [מלחמה שבה] מכים הערבים מכה ראשונה. [כדי למנוע זאת]... תצטרך ישראל לפעול ראשונה, שעות או אפילו ימים לפני הערבים²²

²⁰ יגאל אלון, שם, עמ' 76 (ההדגשה במקור). לסקירה מעמיקה של גישתו של יגאל אלון לסוגיית ההתקפה בכלל, וההתקפה המקדימה בפרט, והתפתחותה במשך השנים, ראה: עמיר בר-אור, "התקפת נגד מקדימה" ושלבי התפתחותה בחשיבתו הביטחונית של יגאל אלון, מדינה ממשל ויחסים בינלאומיים 30, חורף תשנ"ט, עמ' 61-79.

²¹ יגאל אלון, "לסיכום המערכה בנגב" – דברים בכנס קצינים חזיתי, 6/4/49 (מצוטט אצל בר-אור, שם, עמ' 62); מסך של חול, עמ' 76, 79.

²² מצוטט אצל ג'יימס מקדונלד, שליחותי בישראל, הוצאת אחיאסף, 1951, עמ' 182-183.

- אלו הם אם כן עיקרי תורת הביטחון שעוצבה בשנים שלאחר קום המדינה:
1. ניהול אסטרטגיה הגנתית השואפת לשמור על הסטטוס-קוו ולהרתיע ממלחמה.
 2. הישענות על צבא סדיר קטן ואיכותי ועל צבא מילואים מיליציוני המגויס כל אימת שמתגבש איום ממשי על ישראל.
 3. הימנעות מניהול מלחמה דפנסיבית, מתמשכת ושוחקת, ושאיפה לסיום מהיר של המלחמה בצורה ברורה ומוחצת ("הכרעה").
 4. נטייה להנחתת מכה מקדימה נוכח איום קונקרטי, כחלק מגישה אופרטיבית אופנסיבית השואפת להעתיק במהירות האפשרית את זירת הלחימה לשטח האויב ולהשמיד כוחותיו.
 5. יישום שיטה של הגנה קשיחה על גבולות ישראל, וקיום מערך של הגנה מרחבית למקרה של פלישה.

לצורך מימוש עקרונות אלה נבנה כוחו של צה"ל תוך הישענות-יתר על כוחות מחץ (כשבראשם, החל משנות ה-60, זרוע האוויר וחיל שריון), בעלי עצמת אש וכושר-ניידות גבוהים. כמו כן פותחה יכולת מודיעינית התרעתית לצורך "התנעת" תהליך הגיוס וההיערכות למלחמה. כן נקבע, כי יש לנצל ולהשיא את היתרון האיכותי של ישראל בתחומי כח האדם, מוטיבציה, תורת הלחימה, מדע וטכנולוגיה ואמל"ח. עקרונות ואמצעים אלה, הותוו בהשראת יחסי הכוחות הכלליים בין ישראל ליריבותיה (פערי כח העמידה), ובפרט לרגלי הנחיתות הגיאו-אסטרטגית בה נמצאה ישראל עם הקמתה. תכליתם הייתה לפצות על נחיתות זו, והם אכן תואמים את הדרכים שהוצעו לעיל לצורך פיצוי על העדר עומק אסטרטגי. ניתן לומר, אם כך, כי למרכיב הגיאוגרפי, ולהשלכותיו האסטרטגיות, הייתה השפעה מרכזית על גיבוש תורת הביטחון ועל האמצעים שנקבעו לצורך מימושה: העדר העומק האסטרטגי – והסכנות הכרוכות בו בתחום האופרטיבי וההתרעתי – שימשו כרציונאל, ואף כאילוץ, לאימוץ הגישה ההתקפית, פיתוח היכולת ההתרעתית האקטיבית, הנחתת המכה המקדימה, הקמת מערך ההגנה המרחבית וניהול ההגנה הקשיחה, והשאיפה להעתיקת הלחימה לשטח האויב.

תורת הביטחון ומלחמות ישראל בעשורים הראשונים

באופן כללי, ניתן לומר כי תורת הביטחון עמדה במבחן המלחמות (הקונבנציונאליות) שביחס אליהן עוצבה מלכתחילה. בכל המערכות העיקריות בשלושת העשורים הראשונים לקיומה של המדינה – מלחמת סיני, מלחמת ששת-הימים, מלחמת ההתשה ומלחמת יום הכיפורים – הצליחה ישראל להימנע מהפסד ואף הכריעה את אויביה בחזיתות השונות. בחלק מהמערכות הללו ניכרו, עם זאת, אי אילו פערים בתורת הביטחון, ובחלקם התגלה מימוש לקוי של עקרונות היסוד. בפועל, נותרה תורת הביטחון ללא שינויים מהותיים במשך תקופה זו.

מלחמת סיני נפתחה ביוזמה אופרטיבית-אסטרטגית ישראלית אל מול האיום הגובר מצד מצרים, ונוהלה מלכתחילה בעומק שטח האויב, בסיני, הרחק מגבולות ישראל. תמרון יבשתי של כוחות מחץ ניידים הביא להכרעה מהירה עם מיטוט מערך ההגנה המצרי המרכזי תוך השמדת כוחו. במלחמת ששת הימים יושמו עד תום ובהצלחה רבה שני העקרונות ההתקפיים הנובעים מהעדר העומק האסטרטגי ומהצורך לנהל מלחמת הכרעה קצרה – הנחתת מכה מקדימה וניהול המלחמה בשטח האויב. הנחתת המכה המקדימה על חילות האוויר הערביים והפריצה לסיני, לרמת-הגולן ולגדה המערבית תרמו להשגת הכרעה מהירה ולהשאת כח המחץ של צה"ל. מלחמת ששת הימים הייתה הפעם היחידה מאז קום המדינה בה התנהלה במרחבי הגדה המערבית לחימת תמרון רחבת-היקף ונעשה נסיון כלשהו למימוש "החזית המזרחית" דרך שטחי יהודה ושומרון. הנסיון הערבי המשולב (מצרים, ירדן, עיראק) לתקיפה ממזרח הביא את ישראל לנטילת היוזמה ההתקפית בשטחי הגדה. בתוך ימים ספורים ניגפו הכוחות התוקפים מתוך שטחם וצה"ל התפרס על-פני כל שטחי הגדה.²³

בעקבות הניצחון במלחמת ששת-הימים גדל שטחה של ישראל פי ארבע (מ-20,250 ל-88,000 קמ"ר), ואיתו התארכו גבולות המדינה. היחס בין אורך הגבול היבשתי לשטח המדינה צומצם לשבעה מ' גבול לכל קמ"ר של שטח, ואילו היחס בין הגבול הימי לגבול היבשתי (שהיה עד '67 אחד לארבעה) התהפך לכמעט שניים לאחד. לאחר המלחמה היו כל האזורים המיושבים – למעט ירושלים והגליל העליון – מרוחקים יותר מ-40 ק"מ מן הגבולות. המרחקים, בכל הגזרות, בין השטחים החיוניים לקווים הקדמיים התרחבו במידה ניכרת, ועימם גדל מרחב ההתרעה. השטח שהיה נתון לשליטת ישראל במימד הרוחבי במרכז המדינה חומש, וישראל חלשה על כל המרחב שבין הירדן לים התיכון. לראשונה רכשה ישראל עומק אסטרטגי. היה זה השינוי הגיאוגרפי-אסטרטגי המשמעותי ביותר מאז הקמת המדינה, והוא טמן בחובו השלכות פוטנציאליות על תורת הביטחון. היו שטענו, למשל, שהרחקת הקווים הקדמיים מהשטח החיוני של ישראל, מחלישה את הצורך במכה המקדימה, משום שהיא מאפשרת ספיגה של מתקפה בטרם השבת מתקפת-נגד, ללא

²³ אבנר יניב, פוליטיקה ואסטרטגיה בישראל, הוצאת ספרית פועלים, 1992, עמ' 71-70; דוד טל, תפיסת הביטחון השוטף של ישראל, מקורותיה והתפתחותה 1956-1949, המרכז למורשת בן-גוריון, 1998, עמ' 23, 26, 232; Michael B. Oren, *Six Days of War*, Oxford University Press, 2002, pp. 170-256.

סיכון רב מדי. עוד נטען, שכיבוש הגדה המערבית מסיר למעשה את האיום המידי כלפי ה"בטן הרכה" של ישראל לאורך החוף. השליטה בגדה אפשרה פריסת כוחות והתיישבות אזרחית בבקעת הירדן, כמו גם קביעת נוכחות צבאית ואזרחית על גב ההר באזור השומרון, כפי שגרסו שתי גישות ההגנה (של יגאל אלון ושל משה דיין) שהתעצבו לאחר כיבוש הגדה המערבית. גישות אלה, ותפישת משמעותו של העומק האסטרטגי הגלום בגדה המערבית, כוננו מתוך הרצון למנוע פלישה ממזרח במסגרת מתקפה קונבנציונאלית, בה ראו מעצבי תורת הביטחון סכנה חמורה ביותר לישראל.²⁴

טבלה 2 - אורך קטעי הגבול לפני ואחרי מלחמת ששת הימים

קטע הגבול	אורך בק"מ עד 4/6/1967	אורך בק"מ מהפסקת האש 1967
מצרים	206	160
רצועת עזה	59	-
לבנון	82	110
סוריה	77	80
ירדן	561	300
סה"כ גבולות יבשתיים	985	650

מקור: יהודה קרמון, קווי הפסקת האש של ישראל, עמ' 8

בפועל, עד לסיבוב המלחמה המלא הבא, נאלצה ישראל להתמודד במלחמת התשה מוגבלת הן בחזית הדרומית והן בחזית המזרחית. בשנתיים שלאחר מלחמת ששת הימים בוצעו מגבול ירדן 3425 פעולות של ירי מנשק קל, תותחים, מרגמות ומטוסים, וכן פעולות חדירה, חבלה ומיקוש. בפעולות נגד הנוכחות הישראלית ביהודה ושומרון, שיצאו הן משטחי הגדה המזרחית והן משטחי הגדה המערבית, הסתייעו המחבלים בחסות האוכלוסיה המקומיות. פעולות צה"ל נגד ההתקפות בגזרה המזרחית כללו התקפות נגד בסיסי המחבלים בעומק השטח הירדני (למשל הפעולה בכראמה) והקמת מערך הגנתי נייח (אמנם לא מלא ומאסיבי) לאורך הירדן, שכלל גדר תיל, מיקוש וביצורים והפעלת סיורים. כן ניהל צה"ל בתקופה זו מרדפים, במיוחד ברחבי הבקעה, אחר מסתננים מירדן. שיטה זו גילמה ניצול מסוים של העומק הטריטוריאלי לצרכי ההגנה.²⁵ מגוון הפעולות שנקט צה"ל הביא אמנם להישגים חיוביים, אך לא הפסיק את החדירות וההטרדות, ואיתן את הנפגעים בצד הישראלי. מלחמת ההתשה סיפקה אישוש לנחיתות המובנית הנשקפת לצה"ל – נחיתות המונחת בבסיס תורת הביטחון – כאשר הוא נאלץ לנהל מערכה ממושכת בה מתבסס האויב על כח העמידה העדיף שלו.

²⁴ יהודה קרמון, שם, עמ' 87-84; י' רביב, "ביטחון ישראל בשנה השלישית אחרי מלחמת ששת הימים", מערכות 204, ינואר 1970, עמ' 4; ראובן פדהצור, ניצחון המבוכה - מדיניות ישראל בשטחים לאחר מלחמת ששת הימים, הוצאת ביתן, 1996, עמ' 167-124; דן הורביץ, שם, עמ' 73-72.

²⁵ י' רביב, "ביטחון ישראל בשנה השלישית אחרי מלחמת ששת הימים", עמ' 18-10; Michael Handel, Ibid, p. 55.

מלחמת יום הכיפורים הוכיחה את מחיר אי-עדכונה של תורת הביטחון בהתאם לתנאים הגיאוגרפיים-אסטרטגיים החדשים שנוצרו אחרי מלחמת ששת-הימים, ואת מחיר אי-העמידה באותם עקרונות בתורת הביטחון שנותרו תקפים חרף השינויים. גיוס המילואים הוחל רק כאשר פריצת המלחמה הפכה לעובדה מוגמרת, חרף האינדיקציות המודיעיניות והאחרות הרבות על המלחמה הצפויה. הגעת כוחות המילואים באיחור לחזיתות הדרום והצפון יצרה תנאי פתיחה גרועים למערכת הבלימה. הנחתת מכה מקדימה על-ידי חיל האוויר עם פתיחת המערכה נידונה אך נפסלה מתוך שיקולים מדיניים – הרצון למנוע את המלחמה (בהנחה שגויה שהיה זה עדיין אפשרי) והרצון לזכות בתמיכת ארה"ב בהיותנו הצד המותקף. סביר כי יעילותה של המכה המקדימה הייתה פחותה מאשר במלחמת ששת הימים (עקב מערכי הטק"א, מיגון המטוסים החונים ועוד), אך יש להניח כי היה ביכולתה לשבש במידה כזו או אחרת את מהלכי הפתיחה ולאפשר לחיל האוויר יתר חופש פעולה בהמשך.

במלחמה ניכרה גם דבקות – למעשה דבקות יתר – בעקרון העברת הלחימה לשטח האויב, כאשר כבר ב-8 באוקטובר, בטרם נוצרו התנאים המערכתיים מתאימים לכך, נערך נסיון כושל להעברת המלחמה לגדה המערבית של תעלת סואץ, חרף מרחבי המדבר הנרחבים שעמדו לרשות ישראל בגזרה זו. ואכן, במלחמת יוה"כ בלט הפער בין העומק האסטרטגי שנרכש בגזרת סיני והתעלה, לבין אופן ההיערכות ושיטת ההגנה (הקשיחה) שננקטו לגביו, אשר לא עשו בו למעשה כל שימוש. פער זה תרם לקשיים המערכתיים והאסטרטגיים מולם ניצב צה"ל במלחמה זו, אותה הצליח להכריע לבסוף בקושי רב ובמחיר דם ודמים כבד. ניתן לומר כי בפועל לא בוצעו כל ההתאמות הנדרשות בתורת הביטחון מרכישת העומק האסטרטגי במלחמת ששת הימים.²⁶ כמו כן, המרחב שנוצר בין הקווים הקדמיים לשטח החיוני לא הועיל לצורך קבלת ההתרעה על המלחמה, ולא היה בו כדי להקל על ההיערכות והבלימה. לכך תרמו שיטת ההגנה הקדמית והקשיחה שנבחרה והכשל המודיעיני. בנוסף, התפתחות המלחמה הוכיחה, כי המכה המקדימה נותרה חיונית גם בתנאים החדשים שנוצרו, עקב המשך נחיתותה הכמותית הכללית של ישראל.

²⁶ ישראל טל, ביטחון לאומי, עמ' 202-204; Michael Handel, Ibid, pp. 51-55.

השתנות פני שדה המערכה

במחצית השנייה של המאה ה-20, עם התפשטות הדמוקרטיזציה והלכי הרוח הליברליים, גברה הסלידה מהמלחמה "הגדולה" וההכרה בהיותה מזיקה מבחינה כלכלית, חברתית ותרבותית. לכן, לנוכח הסכסוכים ואיומי מלחמה שנמשכו, התפתחה גישה אסטרטגית המבקשת לשכך את הניגוד שבין העימות הצבאי לדפוסי החיים והערכים הליברליים הרצויים (בד"כ) במדינות המפותחות. זוהי המלחמה המוגבלת, המבוססת על כח אדם מיומן, טכנולוגיה מתקדמת ומודיעין עשיר, ולא על גיוס גורף של כלל משאבי האומה כבעבר. החברות הליברליות מבקשות ליצור ולשמר, סדר עולמי המשרת את האינטרסים שלהן, תוך ניצול יתרון היחסי בכלכלה, מדע וטכנולוגיה. הנכונות הפוחתת להתגייס ולהקריב חיי אדם במלחמות, הופכת את צבא ההמונים למקצועי ואקסקלוסיבי יותר.²⁷

ברמה הגלובלית ניכרת הסטת הדגש ממלחמות קונבנציונאליות מלאות בין צבאות בשדה מערכה מוגדר עם הכרעה ברורה ומסגרת זמן מוגבלת, אל לוחמת גרילה וטרור א-סימטרית וממושכת (בין ארגונים למדינות) בשטחים צפופים ומיושבים וללא הכרעה ברורה. **העימות המוגבל** מתאפיין בקצב איטי (יחסית) אך מתמיד של אירועים אלימים המוגבלים בעצמתם. בעימות משתתפים בדרך כלל כוחות בהיקף מצומצם המופעלים בכל רגע נתון. מצד הארגון ניכרת לא פעם השאיפה לפעול כנגד יעדים צבאיים או אזרחיים, גם באמצעים לא מקובלים, ללא הזדקקות לכיבוש או החזקת שטח, וזאת בניגוד לשאיפתה של המדינה וצבאה להחזיק ולשלוט בשטח מוגדר.²⁸

הצד החלש **בלחימה הא-סימטרית**, מתוקף היותו כזה, אינו מסוגל להתמודד עם הצד החזק בקדמה הטכנולוגית-צבאית, ובליט ברירה הוא עושה שימוש בטכנולוגיה נחותה, זולה או מיושנת יותר. אלא שטכנולוגיה זו מתגלית לא אחת כבעלת יכולת לאיים ולשבש את פעולתם של כלי הנשק המודרניים, לעיתים עד כדי יצירת הרתעה ברמה הטקטית. אמצעי הסוואה פשוטים, דמיים, נשק אישי, מטעני נפץ, רקטות וטילי נ"ט ונ"מ הם דוגמאות לכך. טילי קרקע-קרקע (טק"ק) לטווחים שונים הם אמצעי נוסף המופנה לעבר המדינות המתקדמות. יוצא שחוסר הסימטריה בתחומים השונים מאפשר לארגון לקזז במידה מסוימת את יתרונו של הצבא המדינתי בכלי נשק וציוד, אשר מיועדים למלחמה כוללת (טנקים, מטוסים, טילים, ארטילריה כבדה וכו'), על-ידי ניצול הריסון העצמי של המדינה (הדמוקרטית-ליברלית) ועשיית שימוש באמצעים פשוטים וזולים יחסית.²⁹ העימות המוגבל מתאים, אם כן, גם לאינטרסים של הארגונים הנלחמים במדינות המתקדמות והחזקות יותר.

²⁷ עזר גת, "בדלנות, פיוס, בלימה ומלחמה מוגבלת: המדיניות האסטרטגית המערבית מהעידן המודרני לעידן ה'פוסט-מודרני'", מערכות 376, אפריל 2001, עמ' 7-9.

²⁸ סא"ל עידו, "העימות המוגבל – מאפיינים כלליים", מערכות 381-380, דצמבר 2001, עמ' 10-8; סא"ל א', "מלחמה אסימטרית", מערכות 371, יולי 2000; Martin Van Creveld, Ibid, p. 58.

²⁹ סא"ל א', "מלחמה אסימטרית".

כפי שהוזכר לעיל, עידן העימותים המוגבלים מאופיין גם בהעתקת שדה הקרב משטחי הקרבות הפתוחים ודלילי האוכלוסיה, אל עבר אזורים צפופים ומאוכלסים. שינוי זה קשור בתמורות דמוגרפיות המתרחשות בעולם כולו בעשרות השנים האחרונות: תהליך העיור המואץ משנה בהדרגה את אופי המרחבים המיושבים בעולם, ויחד איתו – את שדה המערכה. ככל שריכוז תחומי החיים בערים הגדולות גובר, כך הן נעשות רגישות ופגיעות יותר, וכך נעשות המדינות המכילות אותן, תלויות בהן יותר ויותר. כתוצאה מכך, גבולות החזית והעורף מטשטשים. במקביל, עם התפתחות הערים, נעשית ההגנה עליהן ועל תשתיתן ומערכותיהן החיוניות קשה יותר.³⁰

תהליכי העיור אינם פוסחים על המזרח התיכון. בשטחי ארץ ישראל מתגוררים קרוב ל-10 מליון איש, כחמישית מהם בשטחי הגדה המערבית. בממלכת ירדן השכנה חיים כ-5 מליון איש. ערי המזרח התיכון מאופיינות בחלוקה לרבעים, בעלי רחובות צרים וצפופים, וללא שטחים פתוחים. בנוסף על גרעינן הצפוף המקורי, מספחות לעצמן הערים את הפריפריות שסביבן כמות שהן, על כל המבנים, האוכלוסיה והדרכים המרכזיות המובילות אליהן. תהליכי העיור האלה גורמים לכך שתנועה אזורית וצבאית בשטחים פתוחים, מפנה את מקומה לתנועה בתוך מערכים אורבניים צפופים, ובאופן כללי העיר תופסת מקום נרחב יותר בלחימה. דא עקא שהתנועה בשטחים אלה קשה ורווית סכנות, ובנוסף לה קשים גם השליטה והפיקוח על המערכים האורבניים. המרחבים העירוניים ביהודה ושומרון מהווים דוגמא טובה לכך.³¹

³⁰ ארנון סופר, "הפריסה העירונית המודרנית – שינוי פני המערכה", מערכות 384, יולי 2002, עמ' 6-2.

³¹ ארנון סופר, שם, עמ' 13-8; גבי בן-דור, "מקום העיר במלחמה", מערכות 384, יולי 2002.

תורת הביטחון ומלחמות ישראל בעשורים האחרונים

ראינו, כי בעשורים הראשונים לאחר קום המדינה, תורת הביטחון, גם אם לא תמיד יושמה או עודכנה כנדרש, התאימה לתרחיש הייחוס המרכזי, הוא סכנת המלחמה הקונבנציונאלית. בשלושת העשורים האחרונים, עם השתנות פני שדה המערכה כמתואר לעיל, הלך והתחוויר חוסר התאמתה של תורת הביטחון הישנה אל האיומים ודפוסי הלחימה החדשים.

מלחמת לבנון, בעת פריצתה, נראתה כמתקפת מנע קונבנציונאלית בקנה מידה מוגבל, שתכליתה לחסל את הבסיסים המבצעיים של הארגונים הפלסטיניים בדרום לבנון, מהם בוצעו הסתננויות, ירי ארטילרי ופעולות חבלה. לצורך כך נקטה ישראל יוזמה להכות בעומק שטח האויב, בהתאם ליסודות תורת הביטחון. אך עד מהרה, לאחר השגת מטרה בסיסית זו, הפכה המלחמה להתמודדות ממושכת עם פעולות טרור וגרילה באזורים שנכבשו. חיל האוויר יישם אמנם בהצלחה מרובה את עקרון המכה המקדימה נגד כוחות האוויר וההגנה האווירית הסוריים תוך שימוש תקדימי בחימוש מונחה מדויק ומערכות איכון מטרות, אך לא היה בכך כדי לבטל העימות היבשתי, שהלך והסתבך, של כוחות צה"ל עם צבא האויב והארגונים השונים בשטח. הלחימה בשטח הבנוי – במיוחד במרחבי בירות – התגלתה כמורכבת ומסוכנת עבור הכוחות הישראליים.³² עם זאת, אין לשכוח שבמהלך מלחמה זו יישם צה"ל את עקרון ניהול המערכה בשטח האויב, אולי שוב במידה מופרזת, עד כדי הישארות של 3 שנים בעומק לבנון לאחר גמר המלחמה. צה"ל המשיך להחזיק ב"רצועת הביטחון" 15 שנים נוספות ללא יכולת להשיג את ההכרעה המתבקשת בתורת הביטחון, חרף תוספת העומק בגזרה הצפונית, עד להסגת כוחותיו אל הגבול הבין-לאומי ופריסת מערך מודיעיני-התרעתי לאורכו.

האינתיפאדה שפרצה בשלהי 1987 חיזקה עוד יותר את מגמת ההתרחקות מדפוס הלחימה הקונבנציונאלית. ההתקוממות העממית האלימה ברחבי השטחים סחפה את כל מגזרי האוכלוסיה וכוונה בעיקרה נגד כוחות צה"ל, אך הייתה מוגבלת בעצמתה ואופיינה בשימוש באמצעים מתונים יחסית. המשימה שהציבה האינתיפאדה הראשונה בפני צה"ל הייתה, באופן עקרוני, הפוכה לתכליתו לפי תורת הביטחון המסורתית: במקום הרתעה, ובכשלונה הכרעה באמצעות מיטוט כושר ורצון הלחימה דרך השמדת הכח והשתלטות על שטחים נרחבים, נדרש עתה צה"ל להחזיק בקביעות בשטח הכבוש, שבעצמו הוליד איומים חדשים.

במלחמת המפרץ (1991) התממש במתווה חלקי איום החזית המזרחית באמצעות ירי טילי הקרקע-קרקע מעיראק לישראל. כל הטילים (38 במספר) היו בעלי ראשי קרב קונבנציונאליים; הם כוונו ברובם לאזורי תל-אביב וחיפה, אולם הם סבלו מחוסר דיוק (שיעור CEP גבוה) והנזק הממשי שהסבו לא היה ניכר. ירי הטילים המחיש את פגיעותה של ישראל לנשק זה, ובה-בשעה הוכיח כי אין חשיבות לעומק האסטרטגי הטמון בגדה המערבית בהקשר זה. כמו כן עלו תהיות לגבי מידת התאמתה של תורת הביטחון (כמו גם האמצעים שעמדו לרשות צה"ל) להתמודדות

³² צבי לניר, "היעדים המדיניים והמטרות הצבאיות במלחמות ישראל", בתוך מלחמת ברירה קובץ מאמרים, הוצאת מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, 1985, עמ' 148-151.

עם איום הטק"ק על העורף האזרחי – איום המכוון ישירות אל עבר כח העמידה, בו מצויה ישראל ממילא בנחיתות.

מעל הכל, הייתה זו האינתיפאדה השנייה (החל מספטמבר 2000) אשר הוכיחה את הקושי שבהתמודדות עם העימות המוגבל, כמו גם את המחיר הכבד שהוא גובה ואת אי התאמתה של תורת הביטחון הישנה ביחס אליו. האינתיפאדה החלה כהתקוממות עממית, אך במהירות לבשה אופי אלים יותר, כאשר מוצבי צה"ל וחייליו הפכו למטרות זמינות עבור הפלסטינים. תגובת צה"ל הלכה והחריפה גם היא, אף כי עדיין התבססה ברובה על מרכיב האש.

מדיניותו של צה"ל בחודשים הראשונים של העימות גרסה הכלה, קרי נסיון למנוע הסלמה וגלישה לחזיתות נוספות, הן בשטחים והן בישראל. גישה זו כשלה כאשר השימוש באמצעים חריפים יותר, הן מצד צה"ל והן מצד הפלסטינים הביא להסלמה. מוקדי החיכוך בין צה"ל לפלסטינים עברו מהצמתים המרכזיים, מוצבי צה"ל והמחסומים בכניסה לשטחים שבשליטת הרשות, לצירי התנועה ברחבי הגדה אשר התגלו כעקב אכילס במערך ההגנה בשטחים. צה"ל הרחיב בהדרגתיות את פעילותו: החל ממבצעי מעצרים בשולי שטחי A (שטחים שלפי הסכם אוסלו נמצאו בשליטה פלסטינית מלאה), המשך בהתקפות והפצצות על מחסומים ועמדות של מנגנוני הביטחון הפלסטינים, ולבסוף בפשיטות ליליות משוריינות וקצרות על מפקדות של הרשות במרכזי הערים בגדה.³³ אלא שגם פעולות אלה, שנועדו להפעיל לחץ על הרשות הפלסטינית, התגלו כלא אפקטיביות, והטרור והגרילה גברו. לפגיעות השיטתיות בכוחות ובבסיסי צבא ישראלים ובצירי התנועה בשטחים, נלוו ירי ארטילרי קל מרצועת עזה לנגב המערבי, פיצוץ מכוניות תופת והפעלה שיטתית של מחבלים מתאבדים בתוך ריכוזי אוכלוסיה בישראל – דרכי פעולה שגרמו לנפגעים רבים בצד הישראלי.

בתגובה להתגברות פעולות הטרור בכלל, ופיגועי ההתאבדות בפרט, החל צה"ל לפעול בצורה שיטתית בתוך שטחי A ללא התחשבות בריבונות הפלסטינית. הפעילות התבססה על ריבוי כניסות לערים הפלסטיניות, וכללה סריקות שיטתיות בבתים וברחובות הגדה, ביצוע מעצרים והרס בתים. מגמה זו הגיעה לשיאה בזמן מבצע "חומת מגן" באפריל 2002, כאשר כבש צה"ל את מרבית ערי הגדה בכוחות גדולים (לרבות כוחות מילואים), התבסס בתוכן, חדר לתוך מחנות הפליטים, ועל-ידי כך השיג תנאים מבצעיים נוחים להמשך פעילות התקפית וסיכולית. האחיזה בשטח אפשרה כיסוי מודיעיני מקיף ומגוון. הכיסוי המודיעיני נסמך, לבד מהחיפושים והמעצרים (והחקירות), על הפעלת סוכנים ומשתפי פעולה פלסטינים והפעלת אמצעים טכנולוגיים להאזנה, מעקב, איתור וצילום. התוצר המודיעיני נוצל בזמן אמת לביצוע מעצרים או למבצעי "סיכול ממוקד" רבים – התנקשויות באמצעות צלפים ובדרך כלל מהאוויר תוך שימוש בחימוש מונחה

³³עמוס הראל ואבי יששכרוף, המלחמה השביעית – איך ניצחנו ולמה הפסדנו במלחמה עם הפלסטינים, הוצאת ידיעות אחרונות, 2004, עמ' 120-116; גל הירש, "מ'עופרת יצוקה ל'דרך אחרת" – התפתחות המערכה בפיקוד המרכז 2000-2003", מערכות 393, פברואר 2004; סקירת שב"כ על ארבע שנות האינתיפאדה, 29/9/04, אתר משרד רה"מ.

מדויק – כנגד המעורבים בהכנת ומימוש פעולות הטרור.³⁴ נוכחות צה"ל בשטחים חשפה את כוחותיו בפני הפלסטיניים, אשר ניצלו לניהול לוחמת גרילה שיטתית נגדם. לחימה זו כללה חדירות, ירי ופיצוץ מוצבים של צה"ל, יידוי אבנים, זריקת בקבוקי תבערה, הנחת מטענים וביצוע מארבים לכוחות שפעלו באזורים צפופים ובמחסומים.

מרכיב נוסף בהתמודדות עם הטרור היה כינונו של חיץ פיזי בין הגדה לישראל החל ביוני 2002. עד היום הושלמה בניית הגדר רק בחלקה, והשלמתה צפויה ב-2007. מאז השלמת הגדר באזור השומרון (יולי 2003) חלה ירידה חדה בפעולות הטרור באזורים המוגנים על-ידה שסבלו לפנים מפעולות טרור רבות (חדרה, נתניה, כפר-סבא) וניכר נסיון להחדרת המחבלים דרך האזורים בהם טרם נבנתה הגדר.

בנוסף, מאז סוף שנת 2004, תרמו לשקט היחסי בשטחים ההתפתחויות המדיניות-פוליטיות ונגזרותיהן: "תכנית ההתנתקות" מרצועת עזה וצפון השומרון, הסתלקותו של יאסר עראפת, ההסכמה הזמנית לקיום ה"רגיעה" מצד ארגון החמאס, הבחירות ברשות הפלסטינית והמאבקים הפנימיים בתוכה, והשינוי ביחס הקהילה הבינ"ל ליחסי ישראל והפלסטינים.

מה עולה מפרק הלחימה בשטחים בשש השנים האחרונות באשר לתורת הביטחון? מתברר כי אותם עקרונות ודרכי פעולה שהוצבו בבסיס תורת הביטחון בשנות ה-50 אינם מתאימים ואינם מועילים, בצורתם המקורית, להתמודדות עם הטרור והגרילה. הכרעת הטרור במהלומה מוחצת ומרוכזת, כפי שהוכרעו צבאות ערב בעבר, בלתי-אפשרית. המאבק בטרור הוא מאבק ממושך, המורכב מרצף ארוך של אירועים ופעולות מוגבלות (משני הצדדים), תוך שחיקה הדדית והרחבת שדה המערכה אל עבר האוכלוסיות הלא-לוחמות ומרכיבי כח העמידה. המודיעין, אשר מהווה נדבך מרכזי בתורת הביטחון המסורתית ממשיך אמנם לשמש כגורם מרכזי, אך ברור כי תכליתו ואופן פעולתו בהקשר לטרור שונים לגמרי. גם משמעותו ואופן השפעתו של העומק האסטרטגי במקרה של עימות המבוסס על טרור וגרילה שונה מהשפעתו במקרה של מלחמה קונבנציונאלית. הנוכחות בתוך השטח העוין שמחוץ לשטח החיוני, אשר לכאורה מעניקה לישראל מידה של עומק אסטרטגי, נושאת בחובה יתרונות מודיעיניים ומבצעיים, אך גם סכנות ברורות ומוחשיות. חרף האמור לעיל, ניתן לראות כי בלחימה בטרור באים לידי מימוש מספר רעיונות ותובנות אשר מונחים בבסיס תורת הביטחון: ניהול גישה אופרטיבית התקפית ועתירת אש, שימוש במודיעין, הנחתת מכות יזומות לצורכי סיכול, גיוס כוחות מילואים לכח המחץ בשעת הצורך, ניצול היתרון האיכותי-טכנולוגי והעתקת הלחימה לשטח האויב.

הצורך הוא איפוא לעדכן את תורת הביטחון בהתאם למתווי הלחימה והאיומים החדשים.

³⁴ גל הירש, שם; עמוס הראל ואבי יששכרוף, שם, עמ' 135, 202. בעניין ה"סיכולים הממוקדים" והמעצרים ראוי להבהיר שהיקף השימוש בכל אחת משיטות אלה היה תולדה של מידת הנוכחות בשטח. ברצועת עזה, בה לא נכחו כוחות צה"ל במרכזי האוכלוסיה, בוצעו מעט מעצרים (שנחשבים תמיד לרצויים, עקב התועלת המודיעינית שמופקת מהם) והרבה התנקשויות, בעוד שברחבי הגדה, בה הייתה נוכחות צבאית ניכרת, שרר יחס הפוך.

הסביבה האסטרטגית של ישראל כיום - האיומים ממזרח

התמורה הגלובלית מאיום עיקרי בדמות מלחמה קונבנציונאלית בין צבאות אל עבר איומי הטק"ק, הנשק הבלתי קונבנציונאלי (נב"ק) והטרור, לא פסחה גם על ישראל וסביבתה. מזה כ-15 שנה – על רקע התמוטטות הגוש הסובייטי והעמקת ההשפעה האמריקאית במזה"ת, תוצאות המערכות הצבאיות (הקונבנציונאליות) בין ישראל למדינות ערב, התמורות המדיניות והשיכון החלקי של העוינות ביחסן של חלק ממדינות ערב לישראל, והפער הטכנולוגי-צבאי הגדל בין ישראל לבינן – ניכר המעבר מהזירה הצבאית המסורתית, אל תחומי הטרור והנשק הבליסטי. לשון אחר, האיום על ישראל מצד שכנותיה וצבאותיהן במתווה של מלחמה קונבנציונאלית עודנו קיים, אך הוא נמצא בירידה. לעומת זאת, איומי הטרור (הפועל ממרחק קצר מאד, אף כי נתמך בדרכים שונות על-ידי גורמים מרוחקים³⁵) מחד גיסא, וטילים בליסטיים חמושים בנשק קונבנציונאלי או בלתי-קונבנציונאלי (הנורים ממדינות הפריפריה המרוחקות) מאידך גיסא, תופסים מקום מרכזי מבעבר בקשת האיומים על ישראל. מלחמת המפרץ, האינתיפאדה הראשונה ו"אינתיפאדת אל-אקצה", שנסקרו לעיל, ממחישות תמורה זו בצורה ברורה.³⁶ מעניין להיווכח, כי מימושם של איומי הטרור והטילים בעבר, כמו גם הסכנות הצפויות בתחומים אלה בעתיד, באים שניהם בעיקר מגורמים המצויים ממזרח לישראל.

מלחמת עיראק (2003) הביאה לביטולו-למעשה של האיום הצבאי העיראקי על ישראל, הן במישור הקונבנציונאלי והן במישור הלא-קונבנציונאלי. גם חבירה של גורמים פוטנציאליים אחרים ל"חזית מזרחית" נגד ישראל, דוגמת ירדן, סוריה והרש"פ, אינה נראית סבירה היום. הראשונה מצויה ביחסי שלום עם ישראל וממילא כוחה הצבאי מוגבל; השניה נתונה בבידוד בין-לאומי וכוחה הצבאי הולך ונחלש מאז קריסת פטרוניתה ברה"מ; והשלישית נעדרת כוחות

³⁵ בשנת 2001 נתפסה אניית הנשק "קארין א" שנשלחה לרש"פ מאיראן, בתיווך חיזבאללה. האנייה הובילה עשרות טונות של אמל"ח, ובתוכו קטיושות ארוכות טווח (עד 20 ק"מ) בקוטר 122 מ"מ, מרגמות, טילים נגד מטוסים וחומרי נפץ קטלניים. בתחילת 2004 העבירו איראן וחיזבאללה משלוחי נשק למצרים ומשם למזרח סיני בדרכו לרצועה. המשלוחים כללו רקטות RPG מדגם מתקדם וקטיושות (ראה: עמוס הראל ואבי יששכרוף, שם, עמ' 157).

³⁶ לדיון ב"שינוי הפרדיגמה הביטחונית" ראה: יצחק בן-ישראל, המהפכה בעניינים צבאיים וגילוייה במלחמת עיראק, בתוך שי פלדמן ומשה גרונדמן (עורכים), לאחר המלחמה בעיראק, משרד הביטחון ומרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, 2004, עמ' 85; עזר גת, "אי-הסדר העולמי החדש וביטחונה של ישראל", קשת החדשה, גליון 11 אביב 2005, עמ' 23;

Louis René Beres and others, "Israel's Strategic Future: The Final Report of Project Daniel", NATIV Vol. 3, April 2004.

צבאיים קונבנציונאליים משמעותיים. נכון להיום, נראה כי הסכנה של חברת כוחות קרקעיים ניידיים מכמה מדינות, צליחת הירדן ותקיפת ישראל מיהודה ושומרון, התבטלה.³⁷ במישור הבליסטי והבלתי-קונבנציונאלי, בעוד שעיראק ולוב יצאו בשנים האחרונות ממעגל האיזמים על ישראל, הרי שסוריה ואיראן עדיין מהוות איום פוטנציאלי. לענייננו רלבנטית במיוחד התחמשותה המואצת של איראן **בטילים בליסטיים לטווחים ארוכים** (המכסים בין היתר את שטחה של ישראל), בד בבד עם חתירה עיקשת לפיתוח **יכולת גרעינית** עצמאית לחימושם של אותם טילים (לצד החימוש הקונבנציונאלי). עוד ידוע, כי איראן משקיעה מאמצים לפיתוח נשק כימי וביולוגי. קוטנה של ישראל וריכוזם של מרבית אוכלוסייתה ושטחה החיוני על-פני אזור מצומצם, מגבירה את פגיעותה בפני טילים ונשק בלתי-קונבנציונאלי.³⁸ פגיעת הטילים הבליסטיים מעיראק בישראל ב-1991 המחישה פגיעות זו, אפילו שנעשה אז שימוש בטילים פשוטים יחסית בעלי ראש קונבנציונאלי.

בתחום הטרור, הרי שהחזית הפלסטינית, ובמיוחד שטחי הגדה המערבית, ממשיכים להוות איום עבור ישראל. בשנים האחרונות הומחשה פגיעת הטרור בישראל בצורה ברורה וכאובה ביותר, ואין חולק על כך שישראל תצטרך להמשיך ולהתמודד עם הטרור לצורותיו השונות בעתיד הנראה לעין. לגורמי הטרור המקומיים, עלולים אף לחבור גורמים אזוריים ועולמיים, דוגמת אנשי ארגון אל-קאעידה וארגוני איסלאם קיצוני אחרים, שיוכלו להוסיף ידע ואמצעים למאמץ הטרוריסטי מהגדה. כלל לא מן הנמנע גם, שבעתיד יפותחו שיטות ודפוסים חדשים לטרור: כאלה אשר יושמו באופן מוגבל עד היום, כאלה שלא נוסו בגדה המערבית או כאלה שטרם נוסו כלל. בין אלה ניתן למנות שימוש בקטיושות ורקטות מתקדמות, ירי טילי נ"ט ונ"מ, שימוש בכלי-טיס לא מאוישים לאיסוף מודיעין או לפגיעה במטרות בתוך ישראל, וכן הפעלת טרור בלתי-קונבנציונאלי.³⁹

³⁷Meir Elran, "The 2004 Strategic Balance: A Net Assessment", in Shai Feldman and Yiftah Shafir (eds.), *The Middle East Strategic Balance 2003-2004*, Sussex Academy Press, 2004, pp. 149-152; Ephraim Kam, "The Middle East in Transition: An Overview", *The Middle East Strategic Balance 2003-2004*, pp. 33-36.

עד מלחמת המפרץ, הוערך כי ביכולתה של עיראק לשגר כ-10-8 דיוויזיות וכ-400 מטוסי קרב ומסוקים לישראל. אפשרות השתתפותו של כח כזה, הדומה בגודלו לצבא מצרים, נלקחה בחשבון במשך כל השנים בהיערכות צה"ל וזכתה לניתוחים מפורטים. ראה: אריה שלו, קו הגנה ביהודה ושומרון, עמ' 39-54, 81-86.

³⁸אפרים קם, מן הטרור עד הגרעין – משמעותו של האיום האיראני, משרד הביטחון ומרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, 2004, עמ' 234-247.

³⁹הכוונה היא לשימוש בחומרים רדיו-אקטיביים בהיקפים קטנים יחסית או "פצצות מלוכלכות", הניתנים להפעלה על-ידי מחבל מתאבד או באמצעות מטען חבלה, פצצה מושהית וכד'. באופן דומה, קיימת אפשרות לשימוש באמצעים ביולוגיים או כימיים: פיזור חומרים רעילים או מיקרו-אורגניזמים העלולים לגרום נזק לבני אדם, ליבולים, לבעלי חיים או לחומרים שימושיים כגון דלק. קיימת גם אפשרות לזיהומי אוויר ומים בריכוזי אוכלוסין. בעניין זה ראה:

Dany Shoham, "Chemical/Biological Terrorism: An Old But Growing Threat in the Middle East and Elsewhere", *Politics and Life Sciences* 15 (2), September 1996, pp. 218-219.

הניתוח דלעיל התייחס לאיומים פוטנציאליים וליכולות בלבד (ללא התייחסות לדימויים ואילוצים פוליטיים פנימיים), והוא מתבסס על המצב האסטרטגי-מדיני הנוכחי בין ישראל לשכנותיה. הווה אומר: קיום הסכם שלום ויחסים תקינים עם ירדן ומצרים, העדר הסכם שלום ו/או סידורי ביטחון מוסכמים עם הפלסטינים, סוריה או עם איראן, שליטה אמריקאית (ישירה ו/או עקיפה) בעיראק, והמשך מגמות ההתחמשות של הפלסטינים ושל איראן. יחד עם זאת, ברור כי המצב האסטרטגי-מדיני במזרח התיכון עלול להשתנות, ובעקבות זאת עלולה להשתנות מפת האיומים של ישראל.

בפרק הבא אבחן את יכולתה של ישראל להתמודד עם האיומים הנשקפים לה כיום בחזית המזרחית ללא החזקת נוכחות צבאית קרקעית קבועה בגדה המערבית – היינו במצב ששרר לפני 1967 בו נעדרה ישראל כל עומק אסטרטגי במזרח. הניתוח מניח העדר הסכם שלום עם הפלסטינים, והמשך השימוש הצבאי במרחב האווירי שמעל יו"ש, כאשר מטרתה האסטרטגית של ישראל היא אך להגן על אוכלוסייתה ושטחה שבגבולות 49' פחות או יותר. לאור האפשרות של שינוי במפת האיומים, אבקש להתייחס גם ליכולתה של ישראל להתמודד עם איומים שאינם נשקפים לה היום, במצב של העדר עומק אסטרטגי. בכפוף לממצאי הדיון אציע את העדכוני הנדרשים לתורת הביטחון.

דיון

מלחמה והתעצמות קונבנציונאלית

כדי לבחון את יכולת ההתמודדות עם האיום הקונבנציונאלי, עלינו לעמוד תחילה על התמורות מרחיקות-הלכת שהתרחשו בשדה הקרב הקונבנציונאלי ב-15 השנים האחרונות. כוונתי היא ל"מהפכה בעניינים צבאיים" (RMA), שמקורה בחשיבה הצבאית האמריקאית. מתחילת שנות ה-90' אנו עדים לתהליך יישום הולך וגובר של ה-RMA ששיאו, עד כה, היה במלחמת עיראק (מרץ 2003).

המלחמה ארכה שלושה שבועות עד לכיבוש בגדאד והפלת משטרו של סדאם חוסיין. המערכה נפתחה במהלך קרקעי מזורז (בן כשבוע), בסיומו עצרו הכוחות האמריקאים באזור כרבלא (כ-100 ק"מ דרומית לבגדאד), בלי שנכנסו לעימות וחיכוך ישיר עם כוחות עיראקיים. העצירה נוצלה להשמדה שיטתית ומאסיבית מהאוויר של כוחות משמר הרפובליקה העיראקיים, שנחשפו עם תחילת תנועת הכוחות האמריקאים וחצצו בינם לבין בגדאד. ההשמדה בוצעה באמצעות מפציצי B-1/2, F-117 ובאמצעות מטוסי קרב. עיקר השימוש היה בפצצות מונחות לייזר וכן פצצות מסוג JDAM מונחות GPS, אליהן הוזן הנ"צ של המטרה בטרם הטלתה, כאשר רובן שוגרו מנגד (מחוץ לטווח אמצעי ההגנה הנגדיים). במשך שבוע ההפצצות השמידו האמריקאים אלפי מטרות עיראקיות, שכללו כלי רק"ם של דיוויזיות משמר הרפובליקה, שדות תעופה, יחידות הגנה אווירית, מוצבי מכ"ם, אתרי שלטון, ומערכות שליטה ותקשורת. השימוש בחימוש מונחה מדויק (PGM), המתאפיין בשיעורי CEP נמוכים, הביא לסיכויי פגיעה ביעד נקודתי (דוגמת טנק) של קרוב ל-100% ביחס יעילות של 1:1. הפצצות אלה הביאו לכך שבתוך שבוע הושמדו כ-50% מהטנקים, הרק"ם והארטילריה של דיוויזיות משמר הרפובליקה (קצב שחיקה של 5 עד 10 אחוז ליום לחימה).⁴⁰ מבצע ההפצצה הענף נשען על מערך תקשורת ומודיעין מסועף ששימש לצורכי מודיעין-מטרות וצרכים אחרים, וכלל בין היתר מטוסים מודיעין (צילום והדמיית שדה הקרב, סיגינט"ט ותמונות מכ"ם, פיקוד ושליטה); מל"טים; ולוויינים לצורכי צילום, תקשורת, ניווט מדויק והנחיה (SAR, GPS), ואיתור שיגורי טק"ק (DSP).

לאחר שווידאו האמריקאים, בעזרת צילומי לוויין, כי חלק ניכר (כאמור – 50%) מהכח העיראקי המגן על בגדאד נגרע, החלו במסע היבשתי לעבר הבירה. במצב זה, אין תמה שבדרך לבגדאד ובהשתלטות עליה (כעבור שבוע נוסף) לא נתקלו כוחות היבשה בהתנגדות משמעותית, חרף הסד"כ הקטן יחסית שהפעילו (600 טנקים), ושכוחותיהם נמנו 160 קורבנות בלבד. בד בבד עם מהלכים אלה פעלו האמריקאים באופן רציף במערב עיראק לאיתור ונטרול משגרי טילים באמצעות כוחות יבשה מיוחדים וכח אווירי מגוון (איסוף ותקיפה).

⁴⁰ בסך הכל ביצעו מטוסי ארה"ב 36,000 גיחות והטילו 29,200 פצצות, כ-70% מהם חימוש מונחה מדויק.

אין לדעת אם התכוונו העיראקים לשגר טילים, אך ניתן לקבוע בזהירות כי האמריקאים השיגו באמצעות נוכחות קרקעית דלה יחסית (כמה אלפי חיילים) ובאמצעים אחרים (אוויריים) שליטה באש ובתצפית על שטח הכפול משטחה של ישראל.⁴¹

במלחמת עיראק יושמו בהצלחה יתרה ארבעת הנדבכים העיקריים של ה-RMA. ראשית, **התקיפה המדויקת** באמצעות חימוש מונחה מדויק, שנורה ברובו מנגד (ומהאוויר), הביאה לגריעה ניכרת בכוחות היבשה ובמתקנים העיראקים תוך זמן קצר, ולמעשה כוננה יחסי שחיקה שכמותם טרם נראו, ובעלויות סבירות. שנית, הצורך במודיעין למטרות בזמן אמת התמלא על-ידי **איסוף אינטנסיבי מהאוויר** (מטוסים ומל"טים) ו**מהחלל** (לוויינים) ובאמצעים אחרים, אשר היו מקושרים דרך **מערכות תקשורת, שליטה ובקרה** למרכזי הפיקוד ולאמצעי שיגור החימוש. השימוש בלוויינים סיפק גם יכולות משופרות בתחומי ההתרעה מפני משיגור טק"ק, תקשורת, ניווט וחיזוי מז"א. שלישית, שילוב המהלך היבשתי עם התקיפה המדויקת באש, אפשר **שליטה בתמרון**. למעשה נמנע מהעיראקיים לתמרן ולהניע את כוחותיהם כרצונם, וחשיפתם הביאה להשמדתם. רביעית, בכל הנוגע **לשליטה במידע** הקשור למערכה הצליחו האמריקאים להשיג את מרב המידע אודות הכוחות העיראקיים (בין היתר על מטרות התקיפה), בעוד שמהעיראקים נשלל המידע אודות הכוחות האמריקאיים ואף אודות כוחותיהם-הם. במסגרת זו הפעילו האמריקאים בהצלחה אמצעים של לוחמה אלקטרונית, לוחמה פסיכולוגית ושיבוש מערכות הקשר והבקרה העיראקיות.

ליכולות שהוצגו במלחמת עיראק, בהנחה שהן מצויות בעיקרן בידי ישראל בהיקפים ובכשירות המבצעית הנדרשים,⁴² נודעת השפעה רבה על יכולתה להתמודד עם מלחמה קונבנציונאלית הכרוכה בתנועת כוחות קרקעיים גדולים ממזרח. בעבר הונח כי הרתעת ובלימת כוחות קרקעיים עוינים שיעשו דרכם לגדה המערבית תתבסס במידה רבה על החזקה והעברה (באמצעות פרוזדורי רוחב מאובטחים) של כוחות-נגד יבשתיים לבקעת הירדן או לגב ההר. זאת לצורך ניהול **קרבות תמרון** (בסיוע אש) במגמה להדוף את כוחות האויב בטרם הגיעם אל האזורים השולטים ביהודה ושומרון ויצירת איום על השטח החיוני של ישראל.

⁴¹לתיאור מהלכי המלחמה בעיראק: יצחק בן ישראל, "המהפכה בעניינים צבאיים וגילוייה... ", עמ' 76-69; אל"מ א', "הפעלת הכח האווירי במלחמת המפרץ השנייה", מערכות 390, יולי 2003; שמעון בורסקי, "מלחמת עיראק – קריסת הכוחות המזוינים העיראקיים", מערכות 390, יולי 2003. ההתייחסות למלחמת עיראק מוגבלת למועד תום המערכה.

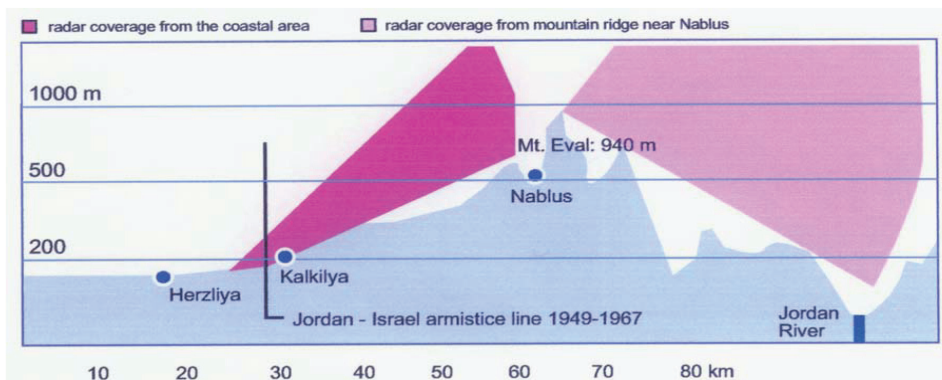
להרחבה בנושא ה-RMA ראה: יצחק בן ישראל, "ביטחון, טכנולוגיה ושדה הקרב העתידי", בתוך חגי גולן (עורך), מרקם הביטחון, הוצאת מערכות, 2001, עמ' 314-296;

Eliot Cohen, "A Revolution in Warfare", *Foreign Affairs* 75 No. 2, March/April 1996.
⁴²הנחה זו מתבססת על: בן-ישראל, "המהפכה בעניינים צבאיים וגילוייה... ", עמ' 84 ועל Meir Elran, *Ibid*, pp 150-151.

כיום, לעומת זאת, ניתן לבלום ביתר יעילות ובטווחים רחוקים יותר את התקדמותם של כוחות אויב באמצעות השמדה שיטתית באש מדויקת מנגד ומהאוויר,⁴³ כאשר הכוחות הקרקעיים ישולבו במערכה (במידת הצורך) בדפוס של תמרון שולט, לאחר פגיעה משמעותית בכח הלוחם של האויב. העברת הכוחות לאזור הבקעה יכולה להתבצע מדרום ומצפון, שטחים שישארו בשליטת ישראל, או בהיטס. כמו כן, יש להניח כי יהיה ביכולתו של חיל האוויר, על יכולות הגילוי והיירוט שברשותו, גם להתמודד עם מטוסי אויב ולהבטיח את העורף ואת העליונות האווירית הדרושה ליישום ההשמדה מנגד. גילוי מוקדם של תנועת הכוחות לעבר ישראל, כמו גם איסוף מודיעין המטרות בזמן אמת והעברתו לפלטפורמות נושאות החימוש, יכולים להתבצע במידה רבה באמצעות הפעלת מטוסים, מל"טים, בלונים ולוויינים נושאי מטעד מתאים, מרכזי שו"ב ואמצעים אחרים שאינם מצריכים הצבת כוחות בגדה המערבית וביכולתם אף להתגבר על המגבלות הטופוגרפיות. אמצעים אלה מסוגלים להתמודד עם הפקת והעברת מגוון סוגי המידע (חוזי, סיגינט, מכ"ם, ניווט, איכון והנחיה) הנדרשים גם בתנאי מזג אוויר קשים וחשיכה, בטווחים ארוכים, וגם כאשר מדובר באובייקטים נידים (המוגדרים כ-TST: Time Sensitive Targets).

אך למרות השיפור הניכר ביכולתם של אמצעי האיסוף השונים מהאוויר, מהחלל ומנגד, בחינתם על בסיס עלות-תועלת תגלה, כי אין עדיין באפשרותם להוות תחליף מלא ל-2-3 תחנות התרעה קרקעיות, שתוצבנה בנקודות גבוהות בשומרון ותנטרנה באורח קבוע את הגזרה המזרחית. הדבר נובע, בין השאר, מהפרשי הגובה שבין מישור החוף לפסגות השומרון, כפי שניתן לראות במפה 2 להלן. ההתמודדות עם מערכה קונבנציונאלית ממזרח אינה מצריכה איפוא החזקת כוחות קרקעיים קבועים בגדה המערבית, אך עדיין נותר צורך בנוכחות מצומצמת לצרכי התרעה.

מפה 2 - חתך רוחב: כיסוי מכ"ם קרקעי מתוך הקו הירוק ומפסגה בשומרון

מקור: אתר משרד החוץ (אינטרנט)

⁴³ בעתיד, כשתשלנה הטכנולוגיות ותדרגנה העלויות, ניתן יהיה לשגר חימוש מונחה מדויק בצורה יעילה גם מהים. נכון להיום נראה שהחסרונות של ירי חמ"מ מהים עולים על יתרונותיו, ובוודאי שאינם משתווים ליכולות של הכח האווירי (מהירות תגובה, טווח פעולה, ורסטיליות וגמישות). האפשרות של הפעלת נושאות מטוסים כבסיסים מרוחקים ומוגנים להפעלת כח אווירי אינן ריאליות מבחינה תקציבית למדינה כישראל. ראה: יובל שטייניץ, "הים כעומק האסטרטגי של ישראל", מערכות 383, מאי 2002; זאב אלמוג, "את העומק האסטרטגי צריך לחפש בים", הארץ, 25/6/2003; עמוס ידלין, "הים כעומק אסטרטגי – חובת בדיקת התפיסה וההיתכנות הטכנולוגית והתקציבית", מערכות 386, נובמבר 2002.

יחד עם זאת, בחינה אסטרטגית והיסטורית אשר חורגת מהתחום האופרטיבי, תוביל אותנו למסקנה כי גם בהינתן כיסוי מודיעיני לא-מושלם של הגזרה המזרחית (ללא תחנות התרעה בשומרון), קשה לשרטט תרחיש בו תופתע ישראל ותגלה את תנועת הכוחות לעברה לאחר שיחצו את הירדן או אף מערבה משם. ביצוע מתקפה משולבת של כוחות קרקעיים גדולים (חי"ר, שריון וארטילריה) כרוכה בהכנות רבות, בארגון ואיגוד הכוחות ו/או בשינוי מדיני-פוליטי ביחס לישראל. כל אלה אינם יכולים להתבצע בין לילה, והם מלווים בסימנים מעידים שסביר שייקלטו באחד מאמצעי האיסוף שיופעלו דרך שגרה, גם אם לא יהיה ביכולתם לספק כיסוי מלא ורציף לחלוטין. גם בעבר, בשתי המלחמות בהן התארגנו מדינות ערב למתקפה משולבת על ישראל (מלחמות ששת-הימים ויום-הכיפורים) לא חסר מידע אודות התארגנות והתכוננות הכוחות למלחמה; הטעויות המודיעיניות שנפלו השתייכו בדרך כלל לתחום ההערכה. מובן כי לאחר קליטת הסימנים המעידים/המחשידים הראשונים, ניתן יהיה לפרוס ולהגביר את אמצעי הכיסוי, ואפילו להפעיל במידת הצורך כוחות לסיכול האיום המתהווה באופן שהוצע לעיל.⁴⁴ כאמצעי ביטחון ניתן להשאיר במסגרת נסיגה משטחי הגדה תחנות התרעה שיקושרו לישראל ויישמרו על-ידי גורמים זרים. בכל מקרה, ישראל תוכל להפעיל תחנות התרעה נייחות באזורים הגבוהים המזרחיים ביותר שישארו בתחומיה (למשל אריאל ואזור ירושלים-מעלה אדומים). כך, תוך שימוש בממד האווירי כבסיס אש מרוחק ומוגן, תוכל ישראל לסכל נסיון תקיפה קרקעית קונבנציונאלית ממזרח באמצעות גילוי מוקדם והשמדת הכוחות, מבלי להזדקק לעומק האסטרטגי הקרקעי הגלום בשטחי הגדה ולהצבה של כוחות קבועים בתחומיה.

פן נוסף של האיום הקונבנציונאלי נוגע להתחמשות באמל"ח כבדים מצד הפלסטינים בגדה גופא. לית מאן דפליג שהימצאותם של טנקים, תותחים כבדים או מטוסי קרב בקרבה מיידית לישראל ומתוך שטח שולט, יוצרת סכנה חמורה על ישראל בכלל ועל השטח החיוני בפרט. מובן שישראל אינה יכולה לאפשר היווצרות מצב שכזה. לצורך מניעתו עליה להפעיל כיסוי מודיעיני אינטנסיבי על שטחי יהודה ושומרון, אך בנוסף עליה לוודא כי עם הוצאת כוחותיה מהגדה המערבית יופעל **מנגנון פיקוח אפקטיבי** (לאו דווקא ישראלי) על כניסת הסחורות והמטענים לתחומיה. נקיטת צעדים אלה תקשה על הכנסת/ייצור אמל"ח כבדים ברצועה. אולם במידה ויתגלה כי בכל זאת הצליחו הפלסטינים להכניס/לייצר אמל"ח מסוג זה, הרי שעל ישראל לפעול באופן מידי להשמדתו, על סמך איתור מודיעיני מדויק. השמדת האמל"ח, כמו גם איסוף המודיעין על הנעשה בגדה, יתבצעו בדרך שגרה מנגד, בעזרת האמצעים השונים העומדים לרשותה של ישראל. יש לזכור בהקשר זה, שאובייקטי האיסוף הינם עצמים גדולים יחסית, וכי שטחי הגדה מוכרים היטב לגורמי המודיעין הישראלי. רק במידה והאיסוף ו/או ההשמדה מנגד לא יצלחו, יוכנסו לשטח כוחות קרקעיים מיוחדים למשימות קצרות-מועד, עד להשלמת המטרות הנ"ל.

⁴⁴ מרטין ון-קרפלד וחיים יעבץ מעלים גם הם הצעות, עם ניואנסים שונים, לסיכול נסיון לכניסת כוחות זרים ממזרח בהתבסס על גילוי מוקדם והשמדה מדויקת באש מנגד (ראה: Martin Van Creveld, Ibid, pp. 105-107; חיים יעבץ, "המודיעין בתפיסת הביטחון ובבניין הכח", עמ' 507).

מבחינת תורת הביטחון, הרי שההתמודדות עם האיום הקונבנציונאלי, בהתאם למתווה שהוצע לעיל, כרוכה בעריכת מספר שינויים ועדכוניים (בעיקר לגבי אופן מימוש העקרונות), אך לא בערעור יסודותיה. על ישראל להצהיר בגלוי עם הוצאת כוחותיה מהגדה המערבית, כי תנועה של כוחות קונבנציונאליים זרים לתוכה או ייצור/הברחת אמל"ח כבדים לתחומיה יהיו מבחינתה חציית "קו אדום", שתצדיק חריגה מהאסטרטגיה ההגנתית ונקיטת פעולה לסיכולם. לפיכך, על ישראל להיות נכונה לכך שבמידה ותיכשל ההרתעה, ולמרות הפיקוח על הכניסה לגדה והמעקב המודיעיני הרצוף אודות המתרחש בחזית המזרחית, תתקבל אינדיקציה מוקדמת על היווצרות האיומים הנ"ל ותתאפשר פעולה לסיכולם. סיכול האיומים על-ידי השמדת כוחות בירי מנגד, בעודם מחוץ לשטח ישראל, יהווה מימוש לעקרון העברת הלחימה לשטח האויב, אם כי הפעם מדובר על **העברת הלחימה באש** ולא באמצעות התמרון הקרקעי. השמדת הכוחות בטרם מימוש האיום תהווה הגשמה של עקרון המכה המקדימה – שמוטב יהיה לכנותו עתה **הגנה עצמית מקדימה** – משום שישאב את הצדקתו מהצהרת ה"קווים האדומים" אשר תלווה את הוצאת הכוחות הקרקעיים מהגדה. הכנסת כוחות קרקעיים למערכה, במידה ויהיה בה צורך, שוב לא תתבצע לצורך בלימת הכוחות המתקדמים לעבר ישראל, אלא בדפוס של **תמרון שולט** הנסמך במידה רבה על הפעלת האש המדויקת, או לצרכי מודיעין ופעולות נקודתיות בתוך הגדה. כך, בעוד ישראל מיישמת עקרון השאוב משיטת ההגנה הקשיחה – אי ויתור על שטח וניהול המערכה מהקו הקדמי ואילך – השמדת המטרות מנגד בעודן מרוחקות מאפשרת לה לממש גם יתרון הגלום בשיטת ההגנה ניידת, אם כי במהופך: ניהול המערכה באזור הרצוי עבור המתגונן, אך תוך ניצול שטחו של האויב.

באשר למרכיב ההכרעה, הרי שהשמדת כלי הנשק הכבדים שיתגלו בגדה או חלקים ניכרים מכוחות קרקעיים שיעשו את דרכם לישראל עוד בטרם יגיעו אל פסגות הרי השומרון תביא למכה מוראלית קשה לצד התוקף, ותפגע ביכולתו להמשיך בתנועתו מערבה.⁴⁵ הכח המוכרע ימשיך להיות הכח הקרקעי, אבל הכרעתו תבוא בחלקה הגדול מן האש שתוטל מנגד, ופחות מכך באמצעות תמרון קרקעי או ירי סטטיסטי. השמדה שיטתית של כוחות קרקעיים העושים דרכם לישראל, ואף עצם הידיעה על אופציה כזו העומדת לרשות ישראל, תתרום גם **להעצמת כושר ההרתעה** של ישראל, ואפשר שיהיה בה כדי להניא תוקפים פוטנציאליים מלאסור מלחמה קונבנציונאלית נגד ישראל.

הניתוח דלעיל מתייחס למצב בו מצויות בידי ישראל יכולות למימוש ה-RMA, והמבקשים לתקוף אותה מצוידים באמצעים קונבנציונאליים "מסורתיים", גם אם באיכות טובה. אך מה יהיה אם ישראל תותקף במערכות נשק מתקדמות, ובמיוחד באמצעים לשיגור אפקטיבי של חימוש מונחה מדויק מנגד? לדעתי, במקרה כזה חלק ניכר מהמערכה ייחד לירי הדדי מנגד ולנסיונות שיבוש ופגיעה שונים ממרחק, ומיעוטה יוקדש לקרבות תמרון קרקעיים ישירים.

⁴⁵ מקובל להניח שדי בהוצאה מכשירות של כ-25% מהסד"כ כדי לפרק יחידה אורגנית.

כל צד ישאף ליכולות RMA משופרות שיעניקו לו יתרון (ולו קטן) על-פני יריבו. הערכתו זו מתבססת על כך שהאש הפכה מגורם המסייע לתמרון לגורם היוצר תנאים לתמרון מוצלח ואף להכרעה. במצב זה חשיבותה של הנוכחות הקרקעית המוקדמת בגדה פוחתת עוד יותר, ואף יש בה סיכון בספקה מטרות זמינות ליריב. לכל היותר, תידרש כניסה קרקעית לגדה או לפאתיה לאחר דילול ניכר באש בכוחות אחד הצדדים.

מאפייניו של שדה הקרב החדש המושתת על שימוש מאסיבי בחימוש מונחה מדויק הנורה מנגד יכולים להתיישב עם דוקטרינה אסטרטגית דפנסיבית כשל ישראל, שאינה מבקשת לכבוש שטח אך מתבססת על השמדת כוחות בעת הצורך. כדברי קלאוזביץ בשעתו, "ההגנה אין פירושה סבילות וציפייה בלבד, כיתמיד היא חדורה גורמים תוקפניים... על-פירוב מסתיים כלתהליך הגנתי בהטלת היוזמה התוקפנית".⁴⁶ בכל מקרה אין באפשרותה של ישראל, עקב מימדיה המצומצמים והעדר העומק האסטרטגי, להסתכן בנסיון לספוג את מתקפת האויב ולוותר על שטח ולו באופן זמני – במיוחד בגזרה המזרחית אל מול השטח החיוני – בטרם העברת המלחמה לשטח האויב. החזקת כוחות קרקעיים בגדה המערבית אפשרה להרחיק את זירת המערכה מהשטח החיוני, כל עוד היה התמרון האמצעי היחיד להעברת זירת הלחימה ולהשגת הכרעה במערכה. כיום, השיפור הניכר ביכולות הפגיעה הקטלנית ממרחקים גדולים ומהאוויר מאפשר את העתקת זירת הלחימה והגשמת היוזמה ההתקפית באמצעות מרכיב האש.

לסיכום, אפשר לומר שהטכנולוגיה החדשה מאפשרת לנתק את הקשר עתיק היומין שבין השליטה בשטח מוגדר לבין הנוכחות הפיזית-קרקעית בו במתאר לחימה של מלחמה קונבנציונאלית קרקעית, בה הצד המצויד בטכנולוגיה אינו שואף להשתלט על טריטוריה כלשהי אלא רק לסכל ניסיונות לפלישה ואיום על הטריטוריה שלו. ומכיוון שזהו המצב בו נתונה ישראל ביחס ליריבותיה הפוטנציאליות ממזרח, הרי שניתן לקבוע כי שיטות ההגנה הישנות כלפי החזית המזרחית שוב אינן רלבנטיות. כיום ניתן להגן על ישראל מפני מתקפה קונבנציונאלית מתוך גבולותיה המצומצמים.

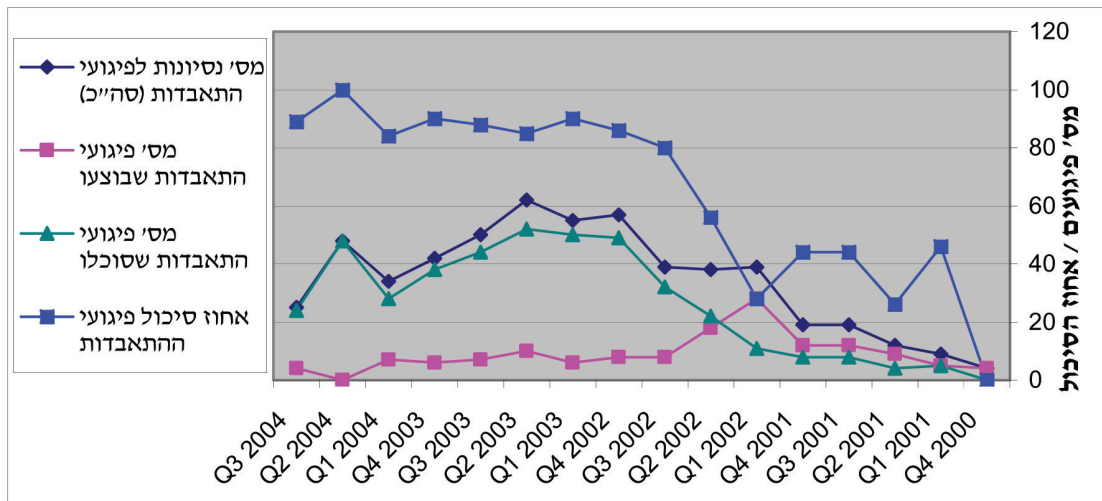
טרור

בשנים האחרונות סבלה ישראל מפגיעת הטרור שמקורו בגדה המערבית ובעזה בצורה קשה ביותר. כפי שצוין, דרך הפעולה האפקטיבית ביותר של ארגוני הטרור הייתה הפעלת מחבלים מתאבדים בעומק השטח הישראלי.

⁴⁶מצוטט אצל לויטה, שם, עמ' 93.

מספר שנים לאחר תחילת "אינתיפאדת אל-אקצה" גיבשה ישראל גישה טקטית-אופרטיבית הרואה בפיגועי ההתאבדות שלב סופי בתהליך המהווה את "קו הייצור" של הטרור: בחירת המטרה ואיסוף מודיעין אודותיה; הכנת מטען הנפץ; גיוס מתנדב, הכנתו ואימונו; חדירה לשטח ישראל, הסעה והגעה למקום המיועד; והפעלה. המערכת הארגונית הממלאת את המשימות הללו, כוללת, במקרה הפלסטיני, מספר לא גדול במיוחד של פעילים (כמה מאות). מכיוון שכל אחד מהשבלים הנ"ל הוא בבחינת שלב הכרחי בדרך להוצאת הפיגוע אל הפועל, הרי שנטרול של כ-20%-30% מהמעורבים בתהליך – באמצעות חיסול או מעצר – מביא לפגיעה משמעותית ביעילותו. מובן שבסיטואציה המעין מלחמתית בה אנו נתונים ניתן לאתר בנקל מחליפים לכל אדם שמוצא מן המערכת, כך ש"מכונת הטרור" ממשיכה לפעול גם לאחר פגיעות חוזרות ונשנות בחלקיה. ואולם, כניסתם של אנשים חדשים, בלתי מנוסים ובלתי מיומנים למערכת, פוגעת בהכרח בתפקודה, ובסופו של דבר מביאה לירידה בתפוקת הטרור, גם אם אין בה כדי לחסלו כליל. בחינת התפלגות ניסיונות הפיגועים ומאמצי הסיכול בארבע השנים הראשונות של האינתיפאדה, מגלה כי עם העמקת דפוס הפעולה של נטרול ממוקד של המעורבים בתהליך ייצור הטרור על סמך מודיעין מדויק, עלה שיעור הסיכול בצורה משמעותית, ובהמשך אף ירד היקף ניסיונות ביצוע פיגועי ההתאבדות.⁴⁷

שרטוט 1 - פיגועי התאבדות וסיכולם בשנות האינתיפאדה השנייה

מקור: עיבוד נתונים מתוך "ההתמודדות עם טרור המתאבדים – המקרה הישראלי", עמ' 8-9

כפי שעולה מהשרטוט דלעיל, המאבק המוצלח, בסופו של דבר, בטרור הפלסטיני ברמה הטקטית-אופרטיבית (ואינני מתייחס כאן לרמה האסטרטגית-מדינית, חרף חשיבותה), נהנה

⁴⁷מבוסס על יצחק בן ישראל, "ההתמודדות עם טרור המתאבדים – המקרה הישראלי", טרם פורסם, עמ' 26-27.

מהאפשרות שניתנה בידי כוחות הביטחון ליישם הן את הטכנולוגיות המודרניות של **איסוף מודיעין מהאוויר ומנגד**, והן את שיטות ה**איסוף האנושי** ה"מסורתית" – הפעלת סוכנים ומשתפי פעולה, ביצוע סיורים, מעצרים וחקירות. על סמך המידע שנאסף, יושמה במקרים לא מעטים טכנולוגית ה**ירי מנגד** לעבר אנשים ומתקנים. נדבך מרכזי נוסף בהתמודדות עם הטרור היה בניית **גדר הביטחון** לשם חסימת הגישה לשטח ישראל. כותב שורות אלה נמנה על הגורסים כי הירידה ברמת הטרור אינה מהווה תוצאה בלבדית של ההתמודדות הצבאית עימו, כי אם שילובה עם התמורות המדיניות והפוליטיות בישראל, ברשות הפלסטינית וביניהן. יחד עם זאת, ברור כי למאבק הצבאי מול הטרור היה וימשיך להיות חלק מרכזי במאמץ להדברתו, ועל כן מן הראוי לברר כיצד תושפע ההתמודדות עם הטרור, על-פי המודל הנ"ל, מהעדר כוחות צה"ל ביהודה ושומרון. המודיעין, כפי שצוין, הוא מרכיב בעל חשיבות עליונה. סיכול הטרור מצריך מידע מודיעיני עדכני ופרטני אודות אתרים, אנשים וציוד הקשורים לפעולות הטרור. בהינתן המידע הנדרש, יש לפעול לסיכול פעולות הטרור באמצעות פגיעה, מעצר או השמדה של אותם יעדים. פעולות אלה יכולות להמשיך להתבצע בצורה משביעת רצון באמצעות ירי מדויק מהאוויר או באמצעות החדרת כוחות מיוחדים לביצוע פעולות נקודתיות בחתימה נמוכה. אך כיצד יושפע איסוף המודיעין מהסגת כוחות צה"ל? בדומה, וכחלק מהתהליכים שהשפיעו לטובה על יכולות איסוף המודיעין בשדה הקרב הקונבנציונאלי, גם בתחום האיסוף נגד טרור חלו בשנים האחרונות התפתחויות משמעותיות שמאפשרות להשיג יותר ויותר מידע (תקשורתי, חזותי ואחר) באמצעים טכנולוגיים שונים שאינם מצריכים קשר אנושי ישיר עם אובייקט האיסוף. מעבר לאמצעי ההאזנה, הציטוט, האיכון והמעקב ממרחק, התפתח במיוחד לאחרונה תחום ה-VISINT, מודיעין החוזי, המופעל מהאוויר באמצעים מאוישים ובלתי מאוישים, המצוידים באמצעי צילום אופטיים ואלקטרו-אופטיים ליום וללילה. המידע המתקבל מכלים אלה מתאפיין באמינות ובזמינות ברמה גבוהה, והם יכולים לספק כיסוי רציף על שטחים נרחבים, תנועת חשודים, מיקום מחנות אימונים, איתור מבנים ועוד.

למרות כל זאת, נותר עדיין בתחום זה צורך חשוב בהסתייעות במודיעין אנושי (HUMINT), המבוסס על הפעלת סוכנים ומשתפי פעולה בקרב האוכלוסייה הפלסטינית. אף כי הפעילות המודיעינית האנושית היא חשאית במהותה, הוצאת כוחות צה"ל השוהים דרך קבע ברחבי הגדה המערבית לא תאפשר את המשך קיומה במתכונתה ובהיקפיה הנוכחיים. הוצאת כוחות צה"ל תביא גם לפגיעה ביכולת הפעולה והשליטה הישירה בשטח ולירידה בהיקף המעצרים והחיפושים.⁴⁸

⁴⁸ במהלך שנות האינתיפאדה כללה הפריסה של צה"ל בגדה המערבית כ-6 חטיבות מרחביות ומפקדת אוגדה, אשר הפעילו כוחות מילואים, כוחות מיוחדים וגדודים סדירים במשימות של איוש מחסומים, סיור, אכיפת סגרים ומגבלות תנועה, ביצוע מעצרים וחיפושים ומילוי משימות מיוחדות בהתאם לצרכים המשתנים. חקירת העצורים וממצאי החיפושים, סיפקו מידע מודיעיני חשוב שסייע בהמשך סיכול הטרור.

כל אלה יפגעו ללא ספק בתוצרת המודיעינית הכללית, ובסופו של דבר יחלישו את יכולת סיכול הטרור. אלא שבנקודה זו בא לידי ביטוי מרכיב מרכזי נוסף בהתמודדות עם הטרור, הלא הוא גדר הביטחון. על סמך הצלחתה המוכחת של גדר הביטחון החלקית שהוקמה עד כה בסיכול ושיבוש פיגועים, יש יסוד להניח כי הקמתה של גדר אינדיקטיבית רציפה ומלאה מצפון, דרום ומערב לגדה תקשה מאד על ביצוע פיגועים הכרוכים בחדירה לשטח ישראל. לצורך הגברת יעילותה של גדר הביטחון יש להקימה בתוואי פשוט ונח להגנה ככל הניתן; להתקין אמצעי תצפית ומעקב, עיכוב ומיקוש; לקיים סיורים קבועים (מאוישים ובלתי-מאוישים) לאורכה ומעליה ולהקצות כוחות כוננות להתערבות מהירה; להקטין את מספר המעברים והשערים שבה (היוצרים חיכוך עם האוכלוסייה הפלסטינית ומספקים הזדמנויות פגיעה וחדירה); לקבוע מדיניות מצמצמת בנוגע לאפשרות המעבר משני צדי הגדר ומדיניות תגובה בנוגע להתקרבות בלתי-מורשית אליה. כך תאוזן הירידה בתפוקה המודיעינית וביכולת השליטה הישירה בשטח עם חוסר האפשרות להיכנס לשטח ישראל לשם ביצוע הפיגועים.

חסימה אפקטיבית באמצעות הגדר, בנוסף לפעולות הסיכול מנגד ולפעולות החדרה קצרת-מועד של כוחות מיוחדים למבצעים מוגבלים בשטח הפלסטיני על סמך מודיעין מדויק,⁴⁹ מספקות הגנה טובה מפני הטרור הכרוך בחדירה לשטח ישראל, וזאת ללא נוכחות צבאית קבועה מעבר לגדר.

אך מה באשר ליתר איומי הטרור, במיוחד אלה אשר מוצאים אל הפועל משטח הגדה מהערבית? המרכזיים שבאיומים אלה הם איום הרקטות ואיום הנ"מ. דומה כי אין צורך להכביר במילים אודות הנזק שעלול להיגרם כתוצאה מירי מטחי רקטות לעבר השטח החיוני במרכז הארץ תוך ניצול הפרשי הגבהים בגדה, או מירי טילי נ"מ לעבר מטוסים אזרחיים, שיטוסו בשמי ישראל (מטוסי צה"ל מצוידים באמצעי-נגד ופועלים על-פי תרגולות המניחות הימצאות כלי נ"מ בשטח הפלסטיני).

ראשית חוכמה בהתמודדות עם איומים אלה, יש לפעול למניעת הגעת האמל"ח המשמש אותם לגדה. עד היום הצליחה ישראל במשימה זו בצורה מרשימה הודות לשליטתה בשטח, ובעיקר עקב הפיקוח על הכניסות והיציאות אליו. גם בהעדר כוחות צבא ישראלים בגדה, הרי שהפעלת **מנגנון הבקרה** על כניסת סחורות ומטענים לשטחה תוכל להקשות במידה לא-מבוטלת על הכנסת טילים ורקטות. אך מה ניתן לעשות כדי למנוע את השימוש בטילים ורקטות במידה ובכל זאת יוברחו או ייוצרו בגדה? במצב כזה נדמה כי להימצאותם של כוחות צה"ל באזורים שונים ברחבי הגדה תהיה השפעה שונה. הגמישות הרבה בבחירת מקום ועיתוי השימוש באמצעים אלה, כמו גם מהירות ופשטות הפעלתם, הופכת את הפריסה החלקית או האקראית של כוחות צה"ל בשטח למועילה במידה מוגבלת.

פעולות נקודתיות על בסיס מודיעין מדויק, מהאוויר או מהקרקע, יכולות לסייע בסיכול הירי או בהשמדת טילי הנ"מ והרקטות בטרם נעשה בהם שימוש. פעולות כאלה יכולות להתבצע גם

⁴⁹צה"ל יצטרך לשכלל ולהרחיב את שיטות הפעולה הקרקעיות נמוכות החתימה, בהן הוא נוקט כבר היום.

בהעדר נוכחות קבועה בגדה (אף שכאמור הסגת הכוחות תקשה על השגת המודיעין הדרוש לשם כך ועל השליטה והפעולה בשטח). והיה אם פעולות אלה לא תעזורנה, מובן שרק תפיסה מלאה וקבועה של רצועות שטח נרחבות (שטחי השיגור הפוטנציאליים) תוכל לשפר את יכולת מניעת השימוש בטילים וברקטות. דא עקא שפריסה כזו מצריכה הקצאת כוחות רבים דרך קבע, והיא טומנת בחובה סכנות חמורות לכוחות הנמצאים בשטח. כך עלול לצאת שכר מניעת הירי בהפסד הפגיעה בכוחות המונעים. זאת ועוד, לשם השגת כיסוי אפקטיבי יותר, באש ובתצפית, על שטחים גדולים יחסית (דוגמת שטחי השיגור הפוטנציאליים לטילים ולרקטות ביו"ש) מוטב להשתמש במזל"טים הניחנים בכושר כיסוי נרחב ובגמישות תפעולית רבה בהשוואה לכוחות קרקעיים. בנוסף, יש לזכור בנוגע לרקטות שככל שביקשו הפלסטינים לשפר את איכויותיהן, כך יארך תהליך ייצורן, יעלה משקלן, יגדלו מימדיהן ותתייקר עלותן. כל אלה ישנו ויסרבלו את דפוסי השימוש ברקטות ועל כן יאפשרו הזדמנויות מודיעיניות נוספות במסגרת המאמץ המתמשך לאיתור ופגיעה בהן בשלב הייצור/הברחה ועד לרגע השיגור. הגדלת טווח הרקטות תאריך גם את משך מעופן, ותקל על האפשרות לקבלת התרעה מוקדמת ו/או יירוט.⁵⁰ באשר לירי טילי הנ"מ, ניתן יהיה לבצע התאמות מסוימות בתוואי הגדר באזורים הסמוכים לנתב"ג במטרה להרחיק את נקודת השיגור הפוטנציאלית מזרחה, ולהתקין אמצעי הגנה ושיבוש על מטוסי נוסעים.

בנוסף לשיטות הטרור שנסקרו לעיל, יש להתייחס גם לאפשרות של טרור לא-קונבנציונאלי או טרור באמצעים מתקדמים – דרכי פעולה שניצנייהן נראו כבר ברחבי בעולם. ההצטיידות בחומרים לא-קונבנציונאליים ובאמצעים מתקדמים והפיכתם לזמינים לשימוש מבצעי כרוכה בהשקעת מאמצים ומשאבים רבים וממושכים יותר מאלה הדרושים ליישום שיטות טרור פשוטות יותר. אפשר ולצורך פיתוחים שכאלה, הדורשים מומחיות וציוד מיוחדים, יגיעו לתחומי הגדה גורמי טרור חיצוניים. התארגנות זו, מטבע הדברים, פותחות פתח לגילוי מודיעיני וסיכול. לכן קודם לכל, יש הכרח **בבקרה הדוקה** על הסחר והתנועה לגדה, אשר תקשה על הכנסת חומרים מסוכנים, אמצעים מתקדמים וגורמי טרור. באשר ליישום של שיטות טרור מתקדמות, הרי שכל עוד יהיה צורך כלשהו בחדירה לשטח ישראל (למשל לצורך הטמנת "פצצה מלוכלכת"), גדר ביטחון מלאה במתווה שפורט לעיל תקשה מאד על היישום. אלא שהפלסטינים יוכלו גם לעשות שימוש במל"טים או טיסנים מסוגים שונים לצורך איסוף מודיעין או כ"פצצות מעופפות". קיים קושי לאתר וליירט מל"טים קטנים כאלה בזמן אמת, אף כי היערכות נ"מ מתאימה (הנושאת עלות ניכרת) תוכל לשפר את יכולת הגילוי והתגובה. על כל פנים, אין מנוס מהמסקנה שלאור האיום הנשקף מאמצעי טרור לא-קונבנציונאליים ומתקדמים, לרבות כאלה המופעלים מרחוק (למשל באמצעות טלפון סלולרי) או מהאוויר, קיים צורך עליון בהשגת מודיעין מפורט ככל היותר ובפעולה מונעת לסיכול ושיבוש ההצטיידות באמצעים אלה. לא מן הנמנע שלצורך השגת המידע המודיעיני, ואף יותר מכך לצורך פעולות המניעה והסיכול יהיה צורך להכניס לשטח הפלסטיני כוחות מיוחדים מעת לעת.

⁵⁰ בשנים האחרונות מפותחת מערכת אנרגטית (קרני לייזר) לירוט רקטות, הצפויה להפוך למבצעית בתוך מספר שנים.

מעבר לכל האמור לעיל, יש לזכור שבמסגרת העימות המוגבל הצד החלש ישכיל לפעול, מבחינתו, אם יגביל את פעולותיו לגבול מסוים של אלימות, שאם יחרוג ממנו יש חשש שיאבד את הלגיטימיות לפעולתו (כל כמה שהיא קיימת), ויצדיק תגובה קשה מהצד שמנגד, שהוא החזק. אותו גבול אינו מוגדר ואינו מוצהר, אך דומה כי שימוש בנב"ק, יירוט מטוס נוסעים, או ירי שיטתי (ואפקטיבי) של רקטות לעבר ריכוזי אוכלוסיה בישראל, כאשר צה"ל אינו נוכח דרך קבע בשטח הפלסטיני (ובודאי אם מצב זה מלווה גם בהסגת ההתיישבות האזרחית), יחרגו מגדר הלגיטימיות הניתנת לפלסטינים בקהילה הבין-לאומית, ובה-בעת יאפשרו צעדי ענישה והרתעה ישראלים קשים. להערכתנו, חלק גדול מגורמי הטרור הפלסטינים מבינים, או יבינו, בהיותם רציונאליים, מגבלה זו, ועל כן לא ימהרו לנקוט בדרכי פעולה מעין אלה. כמו כן, מעבר לפיחות הצפוי בלגיטימציה לפעולה של ארגוני הטרור בהעדר נוכחות ישראלית בגדה המערבית, תיתכן גם ירידה במוטיבציה שמניעה את המתונים יותר שבהם לפעולה – מה שעשוי לתרום גם כן לריסון הטרור. אם בכל זאת יבחרו הפלסטינים לנקוט בפעולות טרור מעין אלה, על ישראל לשקול נקיטת **צעדי תגובה קשים ומרתיעים** – הן באמצעים צבאיים והן באמצעים אחרים (שאינם מצריכים כניסה קרקעית לגדה). בין אמצעים אלה ניתן למנות ניתוק זמני של תשתיות חיוניות והטלת סנקציות כלכליות כגון צמצום והקפאת יחסי המסחר והתעסוקה עם הגדה. והיה ואחרי נקיטת כל האמצעים הנ"ל לא יורתע הטרור – מה שלטעמי לא נראה סביר כלל ועיקר – כי אז יאלץ צה"ל לשוב ולכבוש שטחים ביהודה ושומרון בהתאם לצרכים המבצעיים.

נקודה נוספת הראויה לאזכור בקשר להתמודדות עם הטרור, נוגעת לתפקודו של השלטון הפלסטיני. ניסיונותיה ישראל להפעיל לחץ בדרכים שונות על השלטון הפלסטיני בתחילת "אינתיפאדת אל-אקצה" בתקווה שיפעל לריסון הטרור, התגלו כחסרי-תוחלת. כמעט שש שנים מפרוץ האינתיפאדה, ולאחר חילופי שלטון חלקיים, ניתן לקבוע כי שילוב של חוסר רצון וחוסר יכולת מוביל לריסון חלקי (במקרה הטוב) של גורמי הטרור על-ידי הנהגת הרשות. אין לדעת כיצד יתפתחו הדברים, ואפשר שבעתיד הפעלת לחץ מושכלת על השלטון הפלסטיני תביא בעקיפין לריסון הטרור. בינתיים, עם התחזקות החמאס אנו עדים למאבקים בין הפלגים השונים ולהעדר גורם-מרות אפקטיבי יחיד ואוניברסלי. כיצד מושפעת ההתמודדות עם הטרור ממצב זה? לדעתנו, אין בהעדר שלטון מרכזי אפקטיבי כדי להשפיע בצורה משמעותית על יכולת ההתמודדות עם הטרור במתווה שהוצע לעיל. ריסון פנים פלסטיני עודנו רצוי, אך צעדי הסיכול, הענישה וההרתעה שהוצעו לעיל מכוונים כולם **ישירות נגד גורמי הטרור**, חלקם גם נגד האוכלוסיה התומכת בהם, וחלקם גם נגד השלטון הפלסטיני. סיכול הטרור אינו צריך להיות תלוי בשלטון הפלסטיני.

בשונה מהתחום הקונבנציונאלי, הטרור מעולם לא זכה לעיגון פורמאלי בתורת הביטחון, וזאת עקב תפיסתו הרווחת כמרכיב שולי בסך האיזמים על ישראל. האינטנסיביות של ההתמודדות עם הטרור בשנים האחרונות הבליטה חסר זה, ובה-בעת הוכיחה את הקושי התורתי הכרוך בו ואת אי התאמתו לתבניות המוכרות של תורת הביטחון המסורתית. כך למשל, בשונה מהמצב בו מצויה ישראל כיום ביחס למלחמה קונבנציונאלית, הנדבך התורתי הבסיסי והראשוני ביותר הקשור בהתמודדות עם הטרור אינו נוגע להרתעה (משום שישראל טרם ביססה הרתעה חזקה

די צרכה בתחום זה) אלא לעימות הישיר עימו. על-פי מושגי תורת הביטחון, ניתן לכלול בעימות זה את שלבי ההתרעה, הבלימה וההכרעה. אך בניגוד למצב בו נמצאים מרכיבים אלה בכל הנוגע למלחמה קונבנציונאלית – כמרכיבים כרונולוגיים, קשורים אך מובחנים זה מזה – בכל הנוגע לטרור, שלושת המרכיבים האלה משורגים זה בזה ומתקיימים בשילוב בעת ובעונה אחת. היסוד המודיעיני – שאין משמעותו התרעה חד-פעמית אלא **מודיעין פרטני ורציף** על יעדים לפגיעה ומעצר; יסוד ההכרעה – שביטוי שוב אינו השגת ניצחון מוחץ בתוך זמן קצר, כי אם **פעילות סיכול התקפית** המתבצעת באופן נמשך ויזום על בסיס מודיעין כנגד המשתתפים באופן פעיל בייצור הטרור ומתקניו; יסוד הבלימה – אשר מימושו הוא **מרחב הגדר** המונע חדירת גורמים עוינים לשטח ישראל.

הגדר אינה מהווה רק מימוש טקטי לעקרון הבלימה בקשר לטרור, אלא גם יוצקת תוכן חדש למושג ההגנה המרחבית. כיום הסכנה שבחדירת גורמים עוינים לישראל מוצאת את ביטויה בעיקר בתחום הטרור, כאשר ממילא החדירה נעשית בחשאי ולא כחלק מפלישה רבת. מרחב הגדר, הנבנה ומופעל על-פי הפרמטרים שהתוויתי לעיל, תוך ניצול הקווים הפנימיים והקצרים מהם ייחנו כוחותינו, הוא הפתרון לבעיית החדירה הקרקעית לשטח ישראל, והוא שיהווה את ההגנה המרחבית אל מול הטרור הכרוך בה. יתר על כן, כשם שברמה הקונבנציונאלית נותר בעינו גרעין ההיגיון שבבסיס שיטת ההגנה הקשיחה – החזקת הקו הקדמי והדיפת האויב מחוץ לשטח ישראל, רחוק ככל הניתן אך ללא תמרון קרקעי – כך גם בתחום הטרור, אל לה לישראל להיערך לבלימת המסתננים בתוך שטחה, כי אם מהקו הקדמי (הגדר) ומזרחה. תקיפת גורמי ואמצעי הטרור השונים תתבצע אפוא **בשטח האויב** תוך הסתמכות על מרכיבי האיסוף המודיעיני והאש המדויקת, אשר ייושמו בדרך כלל על בסיס הפעלה מנגד, אך במידת הצורך גם באמצעות כניסה קרקעית קצרה ובחתימה נמוכה ככל הניתן. נוכחות גלויה וממושכת בשטח לצרכי סיכול ומניעת טרור תתבצע רק בלית ברירה, כמוצא אחרון.

לאחר יישום משולב ומוצלח של מרכיבי המודיעין, ההכרעה והבלימה של הטרור, אשר יניב אחוזה סיכול גבוהים במשך זמן, אפשר ותתפתח בצורה הדרגתית ומצטברת **ההרתעה כנגד הטרור**, בדרך שתגרום למחולליו לחפש דרכים אחרות להשגת מטרותיהם או לשנותן, כפי שהחל לקרות בשלהי האינתיפאדה השנייה (אף כי לירידה ברמת הטרור תרמו גם התמורות המדיניות שחלו באזור). במקרה של כשלון הסיכול (במצב בו לא מקיימת ישראל נוכחות קבועה בגדה), עליה להבהיר את אי נכונותה להשלים עם פגיעה באזרחיה באמצעות תגובה קשה ומהירה, באמצעים צבאיים ואחרים. על התגובה לחרוג בעוצמתה ממידת הפגיעה בישראל, אך עם זאת ראוי לשמור על זיקה לפגיעה בישראל וליישמה בתבונה. מימוש עקרונות אלה בהתמודדות עם הטרור יבסס את ההרתעה נגדו (הן ברמה האישית והן ברמה הארגונית) ויוכל למנוע מישראל שקיעה לתוך עימות ממושך ובלתי-מוכרע, אשר מעמיד במבחן את כח העמידה של ישראל. בה-בשעה יש בו כדי לאפשר לצה"ל למצות את סגולות כח המחץ, מבלי להיגרר לחיכוך ישיר ותובעני עם האוכלוסיה הפלסטינית, שהוא התוצאה הבלתי-נמנעת של נוכחות גלויה וממושכת ביהודה ושומרון.

טילים בליסטיים

בתחום הטילים הבליסטיים, ששטחה הצפוף והמצומצם של ישראל הופך אותה לרגישה במיוחד אליהם, מורכב המענה מארבעה נדבכים. הנדבך הראשון הוא **ההרתעה** – שכנוע התוקף הפוטנציאלי שהגמול הצפוי לו בעקבות ירי הטילים יעלה על התועלת שהוא יפיק מכך. הנדבך השני הוא **ההגנה הסבילה**, שמטרתה היא צמצום הנזקים במקרה של פגיעת טילים בישראל. גם בכפוף להיערכות מקדימה, מידת האפקטיביות של אמצעי זה, מוגבלת (מעשית) לחימוש כימי או קונבנציונאלי, ויש קושי ליישמו בקנה מידה רחב כך שיכסה את כלל התשתית החיונית של ישראל. הנדבך השלישי הוא **אמנעה**, קרי השמדת המשגרים/הטילים בטרם נורו, באמצעות כוחות אוויריים/יבשתיים מיוחדים. האמנעה כרוכה בקשיים מבצעיים ומודיעיניים, בעיקר במדינות מרוחקות ובמידה ומדובר בטילים/משגרים ניידים רבים ומוסתרים. האמנעה אף מסובכת מבחינה מדינית ומשפטית עקב היוזמה ההתקפית שננקטת בטרם ביצע הצד השני פעולה התקפית של ממש. תקיפת טילים/משגרים (BPLI) מייד לאחר תחילת הירי, יכולה להפחית את הקשיים הכרוכים בה. הנדבך הרביעי בהגנה מפני טילים בליסטיים קשור בשיטות שונות ל**יירוט הטילים** במהלך מעופם: בשלב ההאצה והנסיקה (BPI) או בסמוך לכניסה לאטמוספירה ובתוכה ("חץ").⁵¹ המענה לאיום הטק"ק הוא איפוא מענה רב-שכבתי המשלב יסוד אסטרטגי הרתעת-התקפי, יסוד אופרטיבי-ההגנתי פעיל, ויסוד הגנתי סביל.

מענה זה, על מרכיביו השונים, אינו מצריך כלל נוכחות קרקעית בגדה המערבית. ראשית, המיגון הפאסיבי של אתרים ומבנים בתוך תחומי "הקו הירוק" אינו מושפע מנוכחות זו. שנית, יכולות ההרתעה, האמנעה והמכה השנייה מופעלות/משוגרות מבסיסים ואתרים בפנים הארץ, מהאוויר או מהים; כמו כן, יש יסוד להאמין שהקטנת השטח שבשליטת ישראל (ובמשתמע – הגברת פגיעותה לטק"ק), תתרום לאמינותה של ההרתעה, לאור הנזק הפוטנציאלי שעלול להיגרם לישראל, נזק שיחייב אותה לפעולת-נגד. שלישית, בכל הנוגע ליירוט הטילים, הרי שבמקרה של יירוט בשלב ההאצה והנסיקה נעשה שימוש במל"טים ארוכי-טווח שאין כל צורך לשגרם משטח מהגדה. לגבי יירוט בשלב המעוף הסופי, הרי שהפגיעה המתוכננת בטיל התוקף אמורה להתרחש בגובה ובמרחק רבים יחסית משטח ישראל, כך שהמצאה של סוללת הטילים בתוך תחומי "הקו הירוק" אינה מגבירה את הסיכון במקרה של יירוט טיל המגיע ממדינות הפריפריה במזרח. רביעית, איסוף המודיעין לצרכי אמנעה ותקיפה יכול להתבצע ממקורות אנושיים ו/או באמצעים אחרים (בהם COMINT, VISINT, SIGINT) שהימצאותם של כוחות קרקעיים בגדה המערבית אינה מעלה או מורידה לגביהם.

⁵¹ אריה סתיו, "יירוט טילים בליסטיים – בררת מחדל באסטרטגיית המגנה הישראלית", ראובן פדהצור, "הגנה פעילה נגד טילים בליסטיים – כיצד?", בתוך אריה סתיו (עורך), טילים בליסטיים – איום ומענה, עיקרי ההגנה נגד טילים בליסטיים, ידיעות אחרונות, 1998;

Louis René Beres and others, "Israel's Strategic Future: The Final Report of Project Daniel", p. 13

מערכות ה-BPI (Boost Phase Intercept) וה-BPLI (Boost Phase Launcher Intercept) מצויות בשלבי פיתוח שונים ועדיין אינן מבצעיות.

הגילוי והאיתור הדרושים לצורך היירוט בשלב ההאצה, כמו גם לצורך מתן התרעה מפני השיגור, מתבצעים באמצעות לוויינים (גם אם לא כולם של ישראל). לבסוף, איתור ורכישת המטרה (הטיל התוקף) עבור טיל היירוט מתבצעים באמצעות מכ"ם רב עוצמה, שגם כאשר הוא מוצב בתוך תחומי "הקו הירוק" נהנה מטווח כיסוי רחב במיוחד ומספק לכיוון מזרח.

בדומה לטרור, גם איום הטילים הבליסטיים נעדר מתורת הביטחון ויש צורך לשלבו במסגרתה. מעבר לאמצעי המיגון, אשר מהווים צעד הגנתי-פאסיבי במהותו, מרכיב ההרתעה תופס מקום מרכזי במכלול האמצעים בהתמודדות עם הטילים. ההרתעה מפני ירי טילים משמשת כאמצעי הראשוני ביותר, שנועד למנוע מלכתחילה את השימוש בהם. לא רק, אבל במיוחד כאשר מדובר בטילים נושאי ראש קרב לא קונבנציונאלי, ההרתעה נובעת מקיום יכולת מכה שנייה המוכרת על-ידי הצד המורתע, אשר יש בה כדי לפגוע לא רק בכח הלוחם אלא גם במטרות ערך. על ישראל להביא ל"שכנוע" הצד המורתע בדבר קיומה של **יכולת המכה השנייה**, על-ידי פיתוח אמינות הרתעתה באמצעים השונים. כן יש להישמר מפני "השחתת" ההרתעה על איומים שאינם משמעותיים באופן מעשי או מיישומה באופן שאינו סביר ביחס לאיום או לפגיעה הממשית. במקרה של כשלון ההרתעה, יש לאפשר "מרחב תמרון" לצורך התאמת התגובה לתרחיש המדובר. שכן, אין דין שיגור טיל "סקאד" נושא ראש קונבנציונאלי, כדין שיגור טיל "שיהאב" 3 נושא ראש גרעיני. הנדבכים השונים המרכיבים את המענה לאיום הטק"ק הם המאפשרים את הגמישות בתגובה. בכל הנוגע ל"בלימה" הרי שמימושה יתבצע באמצעות מאמץ ליירוט הטילים המשוגרים, בין אם בשלב ההאצה והנסיקה (BPI), ובין אם בשלב המעוף הסופי. בנטרול שיקולי עלות-תועלת כלכליים ופסיכולוגיים, על ישראל לשאוף ליירוט בכל תרחיש של ירי טילים לעברה, בוודאי כשאין וודאות לגבי טיבו של הראש הקרב וכמות הטילים שתתיר בהמשך. מסיבות אלה יש לשקול גם **מהלך התקפי יזום** לאיתור המשגרים והשמדתם לאחר שיגור טילים לישראל. פעילות זו יכולה להתבצע באמצעות כח אווירי (לרבות BPLI), או באמצעות כוחות קרקעיים מיוחדים, ואז היא הופכת למורכבת ומסוכנת יותר.

ניתן לראות במאמצי היירוט והפגיעה במשגרים וריאציה של **עקרון המכה המקדימה** בתחום הטילים הבליסטיים. שכן, מדובר על פגיעה בכוחות האויב לאחר שהתחווה כוונתו לתקוף אך בטרם הוגשמה לחלוטין ההתקפה. יירוט הטילים בעודם באוויר, ובמיוחד הפגיעה במשגרים בשטח האויב, מממשים גם את השאיפה **לניהול המערכה מחוץ לשטחה של ישראל**. עצם קיומן של יכולות היירוט והפגיעה במשגרים, עוד בטרם נעשה בהן שימוש במסגרת "בלימת" הטילים, תורם כשלעצמו לביסוס ההרתעה מפני שיגור טילים, בהצביעו על חוסר התחלת שבשיגור ועל הסכנה הפוטנציאלית למשגר. לעומת מימוש המכה המקדימה באמצעות יירוט טילים ופגיעה במשגרים לאחר השיגור, נקיטת צעדי אמנעה כנגד הטילים ומשגריהם בטרם שיגור אנלוגית **למתקפת מנע**. מתקפה כזאת כרוכה בקשיים מודיעיניים, מבצעיים ומדיניים, המחייבים שיקול דעת מעמיק בטרם הבחירה בה, תוך התחשבות בנסיבות הקונקרטיות ובמיוחד בסבירות התממשות האיום. אשר למכה השנייה, הוצאתה אל הפועל תתבצע גם כן לאחר שקלא וטריא ולא בתגובה לכל ירי של טק"ק, במקרים כהתקפה מאסיבית על ישראל בטילים קונבנציונאליים או בעקבות שימוש

בנשק לא קונבנציונאלי. איתור והשמדת המשגרים, צעדי האמנעה, הענישה והמכה השנייה יוכלו להביא להכרעת הצד התוקף. וכל זאת, כמובן, בהתבסס על מודיעין: החל ממידע מוקדם לצרכי מיגון, עבור בקבלת התרעה מוקדמת בעת שיגור טילים, המשך במידע בזמן אמת לצורך יירוט הטילים ו/או פגיעה במשגרים, וכלה במידע מדויק אודות פריסת אמצעי השיגור והטילים לצרכי אמנעה ומכה שנייה. בחלק מנושאים אלה יהיה על ישראל לשקוד על שימור שיתוף פעולה עם גורמים זרים שיספקו את המידע והאמצעים הדרושים.

סיכום

בסיכומו של דבר, לאור נתוני היסוד הגיאוגרפי-אסטרטגיים שאינם צפויים להשתנות, יש להכיר בכך שישראל תמשיך להיעדר עומק אסטרטגי במובנו הקרקעי הישן. כפי שהיטיב להבין בשעתו בן-גוריון:

יש עובדות גיאוגרפיות, שאי אפשר להתעלם מהן. ארצנו קטנה, ואין הבדל אם היא משתרעת משני עברי הירדן או רק ממערב לירדן. גם אילו היו לנו הגבולות האידיאליים, הייתה זו נשאר ארץ קטנה לעומת המרחבים [הערבים] העצומים... זוהי עובדת ברזל היסטורית.

החרה החזיק אחריו, בתקופה מאוחרת יותר, ישראל טל: לישראל אין עומק אסטרטגי. שטחה קטן ובמלחמה מודרנית הוא מהווה זירה אופרטיבית יותר מאשר אסטרטגית – עם השטחים שכבשה במלחמת ששת הימים ובלעדיהם.⁵²

מימדיה הגיאוגרפיים וצפיפותה של ישראל ימשיכו להוות נקודת תורפה פוטנציאלית, במיוחד בכל הנוגע לשטחה החיוני המרוכז ברצועת החוף הצרה. תזכורת לכך התקבלה לא מכבר, בערב ליל סדר פסח תשס"ה (23/4/05), כאשר התרעה על חוליית מחבלים שנמצאה בדרכה לפיגוע בישראל, הביאה לסגירתם לתנועה (בחלקים מסוימים) של מספר עורקי תנועה מרכזיים (כבישי ת"א-חיפה וכביש ירושלים-ת"א). עד להסרת המחסומים כעבור מספר שעות, נוצרו פקקי תנועה ענקיים, ולמעשה הכבישים התמלאו בכלי-רכב שעמדו במקומם בלי נוע.⁵³ הייתה זו הוכחה מצערת לקלות ולמהירות בהן ניתן להביא לשיבוש משמעותי ואף לשיתוק ליבה של ישראל, עקב נתוני הגיאוגרפיה.

אין ספק שבעתיד הנראה לעין תמשיך ישראל לעמוד בפני איומים פוטנציאליים שונים מצד מדינות וארגונים במזרח התיכון ואף מעבר לו. ואולם, בחינה יסודית של האיומים השונים ממזרח ודרכי ההתמודדות האפשריות עימם, מעלה כי יכולות האיסוף המודיעיני והירי מנגד, הבלימה והיירוט מהאוויר, באוויר או מצדו המזרחי של הקו הקדמי (מרחב הגדר), מקנות לישראל כיום יותר מבעבר שליטה בגזרה המזרחית גם ללא נוכחות קרקעית בגדה המערבית. אין זה אומר שלא יתכן וייווצר מצב בו ישראל תצטרך לשוב לפעול קרקעית ביו"ש.

⁵² מצוטט מזכי שלום, "תפיסת דוד בן-גוריון את הסכסוך הישראלי-ערבי", בתוך מוטי גולני (עורך), חץ שחור – פעולת עזה ומדיניות הגמול של ישראל בשנת ה-50, הוצאת משרד הביטחון, 1994, עמ' 154; ישראל טל, ביטחון לאומי, עמ' 69.

⁵³ עמוס הראל, "כוננות שיא בליל הסדר גרמה לפקקי ענק והסתיימה בלכידת 5 שוהים בלתי-חוקיים", הארץ, 25/4/05.

כפי שהדברים נראים היום, דווקא נוכח איומי טרור כירי ארטילרי, נ"מ או נב"ק, אפשר ויתעורר צורך בכניסה ותפיסה, ולו באורח זמני, של שטחים לצורך סיכול ומניעת האיומים. עם זאת, בעוד שבעבר רק שטח שנמצא בשליטה ישירה יכול היה להיחשב לחלק מהעומק האסטרטגי (הפנימי), כיום ניתן לפעול גם בשטחים שמחוץ לריבונות ולשליטה ישירה, ובכך ליצור **עומק אסטרטגי חיצוני**. יכולות איסוף מודיעין, השמדת מטרות וירוט מהאוויר, באוויר ומהחלל מסיטות את הדגש **לממד האנכי** של מושג העומק האסטרטגי, במקום שבו הייתה לפני תפישתו אפקט-קרקעית. כתוצאה מכך פוחתת חשיבות הטריטוריה הקרקעית לצרכי הגנה וסיכול איומים ממזרח, ועולה חיוניותו של הכח האווירי על מרכיביו השונים. עוד מתברר, כי הצורך בשילוב של מרכיבי הגנה והתקפה – שהודגש כבר בעת גיבוש תורת הביטחון המקורית – נותר חיוני בעת ההתמודדות עם הטילים הבליסטיים והטרור. בתחום הקונבנציונאלי, לעומת זאת, נוכח הנחיתות הגיאוגרפית-אסטרטגית, לא ניתן לשלב אלמנטים הגנתיים, והגישה כלפי איומים בתחום זה צריכה לכלול אלמנטים התקפיים ברמה האופרטיבית, המופעלים כל אימת שנוצרת סיטואציה החורגת מה"קווים האדומים" שיוגדרו ויוצהרו על-ידי ישראל. כניסה קרקעית של רק"ם לגדה תתבצע, במידת הצורך, בדפוס של תמרון שולט לאחר שחיקת הכוחות התוקפים באש. לסיום, נדמה כי לאור מסקנותיו של מחקר זה, מן הראוי להיזכר בדבריו של דוד בן-גוריון, המצווים על בחינה מתמדת של אמצעי הביטחון הלאומי, גמישות מחשבתית ופתיחות לשינוי בעת הצורך:

[עלינו לקיים] כוונות צבאית יעילה וערה, יד ביד עם רצון כן ומתמיד לשלום. והכוונות מחייבת אותנו לבדוק מזמן לזמן מכשירי ההגנה שלנו לאור המציאות המשתנה ולהתאים אותם לצרכי השעה. עלינו לזכור ולשנן לעצמנו בלי הרף כלל אחד גדול – אם כי פשוט ומובן מאליו: אם נוכרח שוב להילחם – לא נילחם בעבר אלא בעתיד. ומה שהצליח והתאים בעבר, אינו מוכרח ובטוח שיצליח ויתאים גם בעתיד⁵⁴

⁵⁴ דוד בן-גוריון, יחוד ויעוד, עמ' 175. הדברים נאמרו בכנסת באוגוסט 1952.

ביבליוגרפיה

ספרים

- יגאל אלון, מסך של חול, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1959.
- דוד בן-גוריון, מדינת ישראל המחודשת, תל אביב: הוצאת עם עובד, 1975, כרך א'.
- דוד בן-גוריון, יחוד ויעוד, תל-אביב: הוצאת מערכות, 1979.
- חנוך ברטוב, דדו, 48 שנים ועוד 20 יום, תל-אביב: הוצאת מעריב, 1978, כרך 1.
- משה דיין, אבני דרך, תל-אביב: הוצאת עידנים, 1976.
- עמוס הראל ואבי יששכרוף, המלחמה השביעית – איך ניצחנו ולמה הפסדנו במלחמה עם הפלסטינים, תל אביב: הוצאת ידיעות אחרונות, 2004.
- דוד טל, תפיסת הביטחון השוטף של ישראל, מקורותיה והתפתחותה 1956-1949, קריית שדה בוקר: המרכז למורשת בן-גוריון, 1998.
- ישראל טל, ביטחון לאומי – מעטים מול רבים, תל אביב: הוצאת דביר, 1996.
- אברהם טמיר, חייל שוחר שלום, תל-אביב: עידנים, 1988.
- אבנר יניב, פוליטיקה ואסטרטגיה בישראל, תל-אביב: הוצאת ספרית פועלים, 1992.
- אריאל לויטה, הדוקטרינה הצבאית של ישראל: הגנה והתקפה, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1988.
- בני מיכלסון (עורך), המאבק לביטחון ישראל, תל-אביב: הוצאת דפוס קל, 1999.
- ג'יימס מקדונלד, שליחותי בישראל, תל-אביב: הוצאת אחיאסף, 1951.
- ראובן פדהצור, ניצחון המבוכה - מדיניות ישראל בשטחים לאחר מלחמת ששת הימים, תל-אביב: הוצאת ביתן, 1996.
- אפרים קם, מן הטרור עד הגרעין – משמעותו של האיום האיראני, תל-אביב: משרד הביטחון ומרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, 2004.
- אריה שלו, קו הגנה ביהודה ושומרון, תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1982.
- Michael Brecher, *The Foreign Policy System of Israel*, New-Haven: Yale University Press, 1972.
- Michael Handel, *Israel's Political-Military Doctrine*, Cambridge: Harvard University, 1973.
- Michael B. Oren, *Six Days of War*, Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Martin Van Creveld, *Defending Israel*, New-York: Thomas Dunne Books, 2004.

מאמרים

- סא"ל א', "מלחמה אסימטרית", מערכות 371, יולי 2000.
- אל"מ א', "הפעלת הכח האווירי במלחמת המפרץ השנייה", מערכות 390, יולי 2003.
- יגאל אלון, מסך של חול, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1959.
- שמעון בוירסקי, "מלחמת עיראק – קריסת הכוחות המזוינים העיראקיים", מערכות 390, יולי 2003.
- דוד בן-גוריון, "צבא ומדינה", מערכות 80-279, מאי-יוני 1981.
- גבי בן-דור, "מקום העיר במלחמה", מערכות 384, יולי 2002.
- יצחק בן ישראל, "ביטחון, טכנולוגיה ושדה הקרב העתידי", בתוך חגי גולן (עורך), מרקם הביטחון, הוצאת מערכות, 2001.
- יצחק בן ישראל, "המהפכה בעניינים צבאיים וגילוייה במלחמת עיראק", בתוך שי פלדמן ומשה גרונדמן (עורכים), לאחר המלחמה בעיראק, משרד הביטחון ומרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, 2004.
- יצחק בן ישראל, "ההתמודדות עם טרור המתאבדים – המקרה הישראלי", טרם פורסם.
- עמיר בר-אור, "'התקפת נגד מקדימה' ושלבי התפתחותה בחשיבתו הביטחונית של יגאל אלון" בתוך מדינה ממשל ויחסים בינלאומיים 30, חורף תשנ"ט.
- מרדכי גיחון, "החשיבות ההיסטורית של יהודה ושומרון – ניתוח היסטורי", בתוך אבשלום שמואלי (עורך), יהודה ושומרון, פרקים בגיאוגרפיה יישובית, כרך א', הוצאת משרד הביטחון, 1977.
- מרדכי גיחון, "ארץ גשר", בתוך בני מיכלסון (עורך), המאבק לביטחון ישראל, הוצאת דפוס קל, 1999.
- עזר גת, "בדלנות, פיוס, בלימה ומלחמה מוגבלת: המדיניות האסטרטגית המערבית מהעידן המודרני לעידן ה'פוסט-מודרני'", מערכות 376, אפריל 2001.
- עזר גת, "(אי-)הסדר העולמי החדש וביטחונה של ישראל", קשת החדשה, גליון 11 אביב 2005.
- דן הורביץ, "הקבוע והמשתנה בתפיסת הביטחון הישראלית", בתוך מלחמת ברירה: קובץ מאמרים, מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, 1985.
- גל הירש, "מ'עופרת יצוקה' ל'דרך אחרת' – התפתחות המערכה בפיקוד המרכז 2000-2003", מערכות 393, פברואר 2004.
- אהרון זאבי, "ההתרעה כמושג יסוד בתפיסת הביטחון", מערכות 363, מרץ 1999.
- ישראל טל, "תורת הביטחון – רקע ודינמיקה", מערכות 253, דצמבר 1976.
- יגאל ידין, "בימים ההם – ובזמן הזה", מערכות 33, מאי 1959.
- עמוס ידלון, "הים כעומק אסטרטגי – חובת בדיקת התפיסה וההיתכנות הטכנולוגית והתקציבית", מערכות 386, נובמבר 2002.
- שמואל ייבון, "גיאוגרפיה ואסטרטגיה בתולדות ארץ-ישראל", מערכות 4, אדר תש"ד.

- חיים יעבץ, "המודיעין בתפיסת הביטחון ובבניין הכח", בתוך אבי קובר וצבי עופר (עורכים), מודיעין וביטחון לאומי, הוצאת מערכות, 1998.
- אהרון יריב, "ההשקפה הישראלית", "עומק אסטרטגי במלחמה מודרנית", דפי אלעזר 2, הוצאת עמיקם ואוניברסיטת תל-אביב, 1979.
- אדוארד לוטוואק, "ההשקפה האמריקאית", בתוך "עומק אסטרטגי במלחמה מודרנית", דפי אלעזר 2.
- צבי לניר, "היעדים המדיניים והמטרות הצבאיות במלחמות ישראל", בתוך מלחמת ברירה קובץ מאמרים, הוצאת מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, 1985.
- חיים לסקוב, "צוות ההפעלה 1950-1949", מערכות 191-192, יוני 1968
- מרדכי מקלף, "בשלבי בניין צה"ל", מערכות 33, ניסן תשי"ט.
- יובל נאמן, "השומרון – מסד לביטחון ישראל", מערכות 274-274, מאי-יוני 1980.
- ארנון סופר, "גיאוגרפיה וביטחון לאומי", בתוך צבי עופר ואבי קובר (עורכים), איכות וכמות, הוצאת מערכות, 1985.
- ארנון סופר, "הפריסה העירונית המודרנית – שינוי פני המערכה", מערכות 384, יולי 2002.
- אריה סתיו, "יירוט טילים בליסטיים – בררת מחדל באסטרטגיית המגננה הישראלית", בתוך אריה סתיו (עורך) טילים בליסטיים – איום ומענה, עיקרי ההגנה נגד טילים בליסטיים, ידיעות אחרונות, 1998.
- סא"ל עידו, "העימות המוגבל – מאפיינים כלליים", מערכות 381-380, דצמבר 2001.
- ראובן פדהצור, "הגנה פעילה נגד טילים בליסטיים – כיצד?", בתוך אריה סתיו (עורך), טילים בליסטיים – איום ומענה, עיקרי ההגנה נגד טילים בליסטיים, ידיעות אחרונות, 1998.
- יהודה קרמון, קווי הפסקת האש של ישראל, הוצאת מטכ"ל / קצין חינוך ראשי – ענף הדרכה והסברה, תש"ל.
- י' רביב, "ביטחון ישראל בשנה השלישית אחרי מלחמת ששת הימים", מערכות 204, ינואר 1970.
- יובל שטייניץ, "הים כעומק האסטרטגי של ישראל", מערכות 383, מאי 2002.
- זכי שלום, "תפיסת דוד בן-גוריון את הסכסוך הישראלי-ערבי", בתוך מוטי גולני (עורך), חץ שחור – פעולת עזה ומדיניות הגמול של ישראל בשנת ה-50, הוצאת משרד הביטחון, 1994.
- Eliot Cohen, "A Revolution in Warfare", *Foreign Affairs* 75 No. 2, March/April 1996.
- Meir Elran, "The 2004 Strategic Balance: A Net Assessment", in Shai Feldman and Yiftah Shafir (eds.), *The Middle East Strategic Balance 2003-2004*, Sussex Academy Press, 2004.
- Ephraim Kam, "The Middle East in Transition: An Overview", *The Middle East Strategic Balance 2003-2004*, Sussex Academy Press, 2004.
- Louis René Beres and others, "Israel's Strategic Future: The Final Report

of Project Daniel”, NATIV Vol. 3, April 2004.

- Dany Shoham, “Chemical/Biological Terrorism: An Old But Growing Threat in the Middle East and Elsewhere”, *Politics and Life Sciences* 15 (2), September 1996.

עיתונות

- זאב אלמוג, “את העומק האסטרטגי צריך לחפש בים”, הארץ, 25/6/2003.
- עמוס הראל, “כוננות שיא בליל הסדר גרמה לפקקי ענק והסתיימה בלכידת 5 שוהים בלתי-חוקיים”, הארץ, 25/4/05.

אינטרנט

- אתר משרד רה"מ
- אתר משרד החוץ
- אתר Google Earth

